NAŠE ŘEČ

ROČNÍK X. ČÍSLO 6.

JOSEF ZUBATÝ:

ODLEHNOUTI.

Několik slov si musíme přidati o hláskové podobě slov, o nichž jsme mluvili, zvláště co se týká češtiny a slovenštiny. O praslovanském tvaru slovesa *lehnouti* nemůže býti pochybnosti: zněl v přít. č., s présentní nosovkou v kořeni, jakou zejména v litevštině velice často nalézáme, *lęgą* (lehnu, snad i nedok., lehám), v neurč. zp. *legti* (cslov. *lešti*, stč. *léci*, jako *vléci, moci* a p., sup. *lec;* také složeniny *otléci, vléci* [vlehnouti], *uléci, podléci, obléci* [oblehnouti]). V češtině by měly přítomné tvary podle pravidel o přehlásce v 1. os. j. č. a v 3. os. mn. č. zníti *lahu, lahú*, v ostatních osobách *ležeš, leže* atd., ale se samohl. *a* v kořeni je jediný doklad (Gebauer, Hist. ml. 1, 106; 3, 2, 247; Slovn. 2, 214), k tomu v jediném rukopise Dalimilovy Kroniky na místě, kde jiné rukopisy mají *lehú*, a není to ani tvar přít. č., nýbrž aorist.*) Nosové *ę* a později samohláska jiná z něho vzniklá byla původně jen v přít. čase; *snad* se z něho šířila napodobením do t. zv. silného aoristu,**) smíme-li věřiti jedinému známému dokladu z Dalimila,

*) Čtenáři historické mluvnice české méně znalému připomínáme, že se samohláska a v měkké slabice v češtině přehlasovala již v době předhistorické v ě před měkkou souhláskou nebo před slabikou obsahující úzkou samohlásku, mimo to na konci slova; na př. obyčaj, duša se přehlasovalo v obyčěj, dušě, sloveso třásti se časovalo v přít. č. třasu, třeseš ... třesete, třasú. Podobně se přehlasovalo za týchž okolností á v ie, na př. třiesti, třásl, třásla, třiesli. O změnách, které tyto výsledky později měnily, nemůžeme se šířiti. Přehlásce podléhalo i ja vzniklé z psl. ę (na př. ľjah—, ľah— z psl. lęg—); měkkost na souhlásce l (nebo na samohlásce za ní následující) zanikla, již také v době předhistorické, a tak místo očekávaných tvarů ľahu, lěžeš ... lěžete, ľahú již v nejstarší době historické bylo asi lahu, ležeš ... lahú.

**) To by bylo možné, snad i pravděpodobné proto, že t. zv. silný aorist v slovanštině z největší části má tvary kmenem se nelišící od tvarů présent-

proti němu na témž místě stojí odchylná čtení jiných rukopisů (písaři staročeští podali nám dost nepochybných důkazů, že také dovedli opisovati chybně), ale nemáme práva míti za nepochybné, že by se někdy v předhistorické době české bylo présentní ę (nebo jeho pozdější střídnice) přenášelo i do tvarů, které z dob historických v češtině západní známe jen ve znění *léci, lec, lehl. lehla* atd. Mnohem přirozenější postup byl obrácený: tvarů s *e* bylo zvláště po předhistorické přehlásce přítomných tvarů s *l'a-* v *l'e-, le-* tolik, že i v příť. čase (a *snad* i v aoristě) vytlačily tvary s *l'a-, la-*.*)

Tvar podle 2. tř., *lehnúti*, později *lehnouti*, je vůbec nepůvodní, jako z veliké části i tvary jiných sloves podle této třídy; není obdobného tvaru v ruštině ani v církevní slovanštině (ojedinělý doklad památky starosrbské nelze pokládati za církev.-slov.), a na př. v češtině lze docela zřetelně pozorovati, jak pův. sloveso *lahu, léci* ustupuje slovesu *lehnu, lehnúti* (snad nemusíme vykládati, že posud žijící tvary *lehl* atd., stejně jako stč. aoristy *leže* atd., patří k starému slovesu podle 1. tř., *léci*, ne k *lehnúti*, a každý cítí, že se tvary jako *lehnul*, v staré češtině neznámé, teprv nenáhle vtírají na místo starého *lehl, lehla* atd.) Byl-li v češtině západní kdy tvar, který by svědčil o střídnici pův. nosové samohlásky v kořenné slabice, nějaké *l'ahnúti*, později *lahnúti*, nevíme. Kdyby tvary podle 2. tř. byly vznikaly ještě v době, kdy v příť. č. žilo ještě v plné síle *l'ahu, lahu*, bylo by mohlo vzniknouti i *l'ahnu, lahnu* atd., které by bylo pak zaniklo, jako zaniklo *l'ahu, lahu* přizpůsobením k ostatním tvarům s *e*; ale této chronologické otázky pro nedostatek starých dokladů rozřešiti nedovedeme. Mohlo-li v polštině — vedle *lęgnąć* — vzniknouti *legnąć*, mohlo v češtině západní odjakživa býti jen *lehnúti*.

V slovenštině a z části i na Moravě (v laštině, mimo mor. nářečí uhersko-slov.) je výsledek podstatně odchylný. Zde se na rozdíl od češtiny západní rozšířily u slovesa *lehnúti* jen tvary se střídnicí pův. nosovky: slov. *l'ahnú-ť* (i *l'ahol, l'ahla* atd.), tak i *l'ahmo*,

---

ních (ba zdá se, že v něm splynuly zbytky prajazykových imperfekt, jež, jak známe z řečtiny a z jazyka staroindického, patřila ke kmeni présentnímu, se zbytky skutečných silných aoristů, jichž nebývalo nikdy mnoho, smíme-li souditi podle týchž jazyků).

*) Podobný obraz nalézáme v češtině na tvaroslovném bližence psl. slovesa lęgą, legti, na psl. slovese sędą, sěsti (sednouti). V příť. č. má stará čeština vedle správných tvarů bez přehlásky (sadu, sadú) správné tvary s přehláskou (sědeš, sěde atd.), správné tvary bez přehlásky počínají také ustupovati vlivem tvarů přehlášených tvarům s ě, e (sědu, sědú, později sedú); mimo čas příť. jsou jen tvary bez nosovkových střídnic (siesti, později sísti, sědl, sědla, později sedl, sedla atd.). V. Gebauer 1, 108; 3, 2, 137.

ľaha (lože), *odľahlý, priľahlý* (pol. *odległy, przyległy*). Sem ovšem patří i sloven. *liahnuť sa (lihnouti se;* č. *i* i zde je starší *é; e*, jež možno čísti také *é*, píše Vít. A. 22b a Chelč. Síť 27a, *é* Kron. Tur. 2, 205; v. též Jungm. 5, 283a), vedle něhož se objevují v témž významu i tvary slušející k I. tř.: *ľažie sa = liahne sa*, s nepův. ž i 3. mn. č. *ľažú sa = liahnu sa*, s divným inf. *liazť sa*, v němž vězí tvar odpovídající pol. *lądz* vedle *legnąć* = lihnouti a místo něhož podle *môcť* (= moci) aspoň pro nářečí spisovné bychom očekávali *liacť*.*) Pol. *lądz* by v hláskách psl. znělo *lęgti*, s dlouhým *ę*, vedle něhož je také původnější *ledz* = psl. *legti*, stč. *léci* atd. ještě bez nosového *e*).**)

Naše druhé sloveso *odlehnouti* (odlehčiti se) má základ v příd. jm. *lehký*, vlastně v jeho nerozšířeném tvaru, který v praslov. hláskách zněl v 1. p. m. r. sklonění neurčitého *l'g'* (s měkkým jeřem za *l*, s tvrdým jerem za *g*). Hláskový základ tohoto slovesa je jiný než základ slovesa prvního, a rozdíl mezi oběma se, jak jsme viděli, v některých slov. jazycích zřetelně také jeví. Kdežto první *lehnouti* by v hláskách praslovanských znělo *legnąti* (nebo *lęgnąti*), druhé by znělo *l'gnąti*, s měkkým jeřem za *l*. České tvary tohoto druhého slovesa by měly znítí, jako znějí tvary některých sloves II. třídy s jeřem nebo jerem v kořeni, pokud nepodlehla proudům vyrovnávajícím nepohodlné hláskové rozdíly mezi slovy dohromady patřícími. Jde zde o změny praslovanských jerových slabik za různých okolností, jak je pro češtinu určil A. Havlík způsobem, který v podstatě platí pro všechny jazyky slovanské:

---

*) Č. l é h n ú t i (s ě), l í h n o u t i (s e), sloven. l i a h n u ť s a jsou slovesa nedokonavá na rozdíl od dokonavého l e h n o u t i, ľ a h n ú ť. Původní asi byly v tomto významu složeniny (v y l í h n o u t i, sloven. též u l i a h n u ť), z nichž dekomposicí vzniklo nedokonavé l í h n o u t i, l i a h n u ť, docela jako z dokonavé složeniny v y v r h n o u t i je nedokonavé v r h n o u t i s významem ‚zvracetí' (3, 152). Našemu nedokonavému l í h n o u t i, sloven. ľ a h n u ť, l i a z ť úplně se stejným významem a videm odpovídá pol. l ę g n ą ć, l ą d z, hluž. l e h n y ć, dluž. l a g n u ś.

**) Podívejme se zase i na sloveso s e d n o u t i (Gebauer 3, 2, 250). Jeho přítomné tvary, kdybychom předpokládali pův. nosovkový tvar sędną, jenž by měl zase původ v starém příč. č. sędą, měly by býti v st. češt. sadnu, sadnú, sędneš atd. Je znám jediný doklad s a, sadnúce v Husově Postile, jinak jsou doklady jen s ě, později s e (i v inf. sědnúti, sednouti). To je stav, který bychom snad měli chápati tak, že tvar s a, pocházející ze starého sadu, sadú, sada, sadúce objevoval se v některých krajích, ale že zobecněly tvary s ě. V slovenštině zase zobecněl tvar s a: sadnúť, sadnem, sadol, sadla atd. V polštině je tvar podle II. tř. (siędnąć) řídký, obyčejně se říká sieść (= stč. siesti, psl. sěsti); ale tento tvar se objevuje i s nepůvodní nosovkou v infinitivě, siąść (ze sęsti), což je tvar docela obdobný s tvarem lądz (z lęgti); nosovka se zde přenášívá i jinam, kde by býti neměla (siądzenie, siędzenie, ‚sedadlo').

jer (jeř), počítáme-li souvislou řadu jerových slabik směrem od konce slova, zaniká v slabikách lichých, mění se v plnou samohlásku (v češtině v *e)* v slabikách sudých, osamělý jer (jeř) zaniká (srv. 4, 25). Tak na př. ve známých příkladech vzniká z psl. *v'n, v'ně, š'v'c', š'v'c'm'* české *ven, vně, švec, ševcem.* Sloves II. tř., v nichž by se měly jeviti následky těchto pravidel, je dosti, protože si staré jich doklady libují v zeslabené kořenné samohlásce (slovesa jako *lehnouti, sednouti, kousnouti, mávnouti* atd. jsou původu více nebo méně pozdního a vznikala napodobením vzorů starších), a vyznačují se tím, že změnami pův. jerů a někdy i ztrátou souhlásky před *n* se tvar kořene mění; k tomu přistupuje, že slovesa II. tř. s kořenem ukončeným souhláskou tvořila původně z kmene příponou *n*-ovou jen tvary přítomné (s imperfektem) a infinitiv se supinem, kdežto tvary ostatní (s aoristy) *n*-ové přípony neměly (tvořily se tedy podle třídy I.). Tím ovšem vznikávaly tvary tak rozmanité, že jazyk, jenž zbytečných růzností nemiluje, odedávna si je všelijak vyrovnával. Na př. sloveso *s'chnąti — schnúti, schnouti* tvořilo prés. *s'chną — schnu, l*-ové příč. *s'chl', s'chla — sechl, schla* atd., což se vyrovnává ve *-schl (uschl,* ač se místy posud říká po staru *usechl), schla.* Podobně se říká po staru *dotknouti, -tekl* (i pozdějším tvarem *-tkl), -tkla, -tčen,* ale také, přenesením *n*-ové přípony, kde jí nebývalo, *-tknul, -tknut.* Od slovesa *g'bnąti* s psl. ztrátou *b* před *n* je naše *hnúti, hnouti; l*-ové příč., *g'bl', g'bla,* mělo by po česku zníti *hebl, hbla,* ale to jsou tvary příliš vzdálené, proto si jazyk utvořil již dávno *hnul, hnula,* také *hnut* m. *hben (g'ben').**) Podobné je *trnouti,* s psl. ztrátou *p* před *n, s* tvary *trnul* atd. m. *trpl;* v slovenštině se tento tvar zachoval *(tr'pol, tr'pla* atd.), ale následek toho byl, že si jazyková snaha po stejnosti tvarů vynutila obnovení zaniklého *p* v tvarech *n*-ových, a proti našemu *trnu, trnouti* je sloven.

---

*) Říkávalo se podehnúti (podhýbati) ruce s významem ohnouti (ohýbati) ruku pod ruku, založiti (zakládati) ruce. Ve vypravování o odsouzení Husa v Kostnici z 15. st. (Věstn. Kr. č. spol. n. 1888, 139) čteme, jak se Hus postavil před členy koncilu, »podheb ruce«; my bychom řekli již podehnuv, ale podheb je zbytek z dob, kdy se ještě říkalo podhebl, podehbla (pod'gbla) atd. Také sloveso zhebnouti, jež s významem zhynouti, zemříti žije v Čechách i na Moravě, má základ v podobném starém tvaru zhebl. Berneker má asi pravdu, vidí-li v rodinách sloves hnouti a hynouti (hubiti, csl. gybati = hynouti atd.) původně týž kořen (1, 373), ukazuje při tom na kořen. nik-, v němž se také slučují významy skláněti se, klesati a zanikati. Čítáme-li u Homéra často rčení, které vlastně znamená ‚uvolniti někomu (něčí) údy', kolena a p.', s významem ‚zabíti', je to táž představa, v níž splývá sklesnutí údů s pojmem smrti, především ovšem smrti násilné, jakou vídal člověk primitivní častěji, než ji vídáme my.

tr'pnu, tr'pnuť. A takové vyrovnávání tvarových rozdílů, v starší době namnoze zachovaných, mohli bychom sledovati i u jiných sloves podobných.

A nyní se podívejme na naše *odlehnouti* ‚odlehčiti se'. Předložka *od*, psl. *ot*, nemívala v těsném spojení s následujícím slovem jeru, od starého příd. jm. *l'g'* tedy bylo sloveso *otľgnąti, otľgl'* atd. Tomu by odpovídaly č. tvary *otlhnúti* (3slab., s neslabičným *l*), *otlehl, otlhlo* (2 slab.) atd. To byly tvary nepohodlné jednak svou nestejností, jednak shlukem souhlásek, a proto se měnily. Mohla nastati změna taková, že by předložka *ot-* v této složenině napodobením složenin s jinými předložkami, které se končívaly jerem, byla dostala tvar *ote-, ode-*. Tak na př. stará složenina *ot-'mą ot-ęti*, stč. *otmu, otieti*, napodobením jiných složenin již v staré češtině se mění v *ote-jmu, ode-jmu, ot-jieti, od-jieti* (a podle *sn-ieti* dále v *otnieti, odnieti* = *odníti*, později *odejmouti*). Na této cestě by byly vznikly tvary *otelhnouti (odelhnouti), otlehl* (a snad později *otelhnul* nebo *odelhnul*), *otelhlo (odelhlo)*: je to cesta, na níž polština dospěla k tvarům *odelgnąć, odelgło, odelgnął*. A kdo ví, nenajde-li se někdy nějaký takový tvar i u nás, na př. objeví-li se nějaký zapadlý doklad našeho slovesa z doby před 16. st. Známé naše tvary jdou cestou jinou, cestou, kterou šlo na př. naše sloveso *smeknouti* (původně bylo sloveso zněním jediné, *semknúti, smekl, semkla* atd., s významem dvojím, který si jazyk rozrůznil vytvořením sloves dvou, *semknouti, semkl, semkla* a *smeknouti, smekl, smekla*): podle tvarů jako *smekl, zamekl, dotekl*, snad i *odlehl* (= odlehčil se), vzniklo sloveso *odlehnouti* (po tom léku ti musí odlehnouti), *odlehne, odlehlo*. A není nemožno, že již při volbě této cesty naše předky vedl etymologický cit spojující toto slovo se skupinou slovesa *lehnouti*.

Slovenština místo našeho *lehký* má *ľahký*. Již jsme řekli, že toto odchylné znění v slovenštině mají i jiná slova této rodiny, i slova, která podle jerového pravidla by měla začínati hláskami *lh-* jako v češtině: *ľahota, ľahosť, ľahostaj, ľahostajný*; nepřekvapí nás tedy, že se říká v slovenštině také *odľahnúť, odľahlo mi*. Jde o to, odkud pochází sloven. *ľa-*, místo něhož bychom jako v češtině čekali *le-*. Myslívalo se (Miklosich, Etym. Wört. 163), že v sloven. *ľahký* vězí jiný psl. tvar než v č. *lehký*, pol. *lekki* atd., ne psl. *l'g'k'*, nýbrž psl. *lęg'k'*. Gebauer 1, 148 vidí v *a* m. *e* nářeční změnu, jaké bývají časem bez zřejmé příčiny, a uvádí i doudlebské *lachky* m. *lehký* (o chůzi), Hujer (Listy fil. 42, 21) hledá příčinu této změny v slově slovenském v tom, že se zněním přizpůsobilo správné znění *lehký* příd. jménu *ťažký*, jež má vý-

znam protikladný a znění se správným *a*, protože v tomto slově skutečně bylo pův. *ę* (psl. *tęž'k'*). Výklad Hujerův je docela možný a není pochyby, že i nářeční změny hláskové vždy mají nějakou příčinu, třeba nebývá vždy zřejmá; nám stačí, že znění s *l'a-* má v slovenštině tato slovní skupina vůbec. Ale faktum, že v slovenštině celá tato slovní skupina podle všeho má nepůvodní *l'a* m. *le*, má v sobě i jisté poučení o skupině slovesa *lehnouti* v obyčejném významě. O skupině příd. jména *lehký* (k níž počítáme i č. *odlehlo mi* s Bartošovým valašským *odl'ehlo mi*) se nikdo nedomýšlí, že by byla měla v starší době v češtině ve shodě se slovenštinou *l'a*, *la* m. pozdějšího *le*; mohla-li slovenština v této skupině napodobením příd. jména *l'ahký*, v němž se asi *l'a* nejprve objevilo, zavésti toto znění v celé jeho skupině (a jeho nepůvodnost je v slovech jako *l'ahota*, *l'ahosť* makavá), mohla stejně sama ve skupině slovesa *lehnúti* — *l'ahnúť* provésti touže změnu podle vzorů, jaké měla asi v starých présentních tvarech *l'ahu*, *l'ažeš* . . . *l'ahu* (anebo, jak by dnes zněly podle obdoby tvarů slovesa *peku* — *pečiem*, *l'ažiem*, *l'ažieš* . . . *l'ažú*; zbytky těchto tvarů, *l'ažie*, *l'ažú [sa]* jsme nahoře viděli s významem ‚líhne, líhnou [se]'). A kdo ví, nešla-li slovenština cestou, na níž ji zde vidíme, ještě dále. To šíření nepůvodního *l'a* na útraty staršího *le*, jakého se domýšlíme ve skupinách slov *l'ahnúť*, *l'ahký*, neudálo se jedním dnem po celém území, na němž dnes *l'a* nalézáme. Než byla změna ta provedena (a nebyla ani provedena s plnou důsledností: vedle *l'ahnúť* zůstalo *ležať* beze změny), byla doba jazykového kolísání mezi *l'a* a *le*, které se mohlo sděliti i dále. Opravdu nalézáme v střední slovenštině i jiná slova s počátečným *l'a*, místo něhož bychom očekávali *le* (s *e* z pův. *e*, *ě* nebo z jeře): *l'ad* (led) se zdrobnělým *liadok* (ledek) a příbuzným *l'adeň* (leden), *l'adový* (ledový) atd., *l'an* (len, s jeřovým *e*) s příd. *l'anový* (lněný) atd, *l'avý* (levý, s odvozeninami), *l'avný* (levný), *sl'aviť* (vysl. zl-, sleviti; v *levý*, *levný*, *sleviti* je *e* z pův. *ě*). Záhadné *l'a* by v těchto slovech mohlo pocházeti z doby, kdy se ve skupinách slov *lehký*, *lehnúť* šířilo *l'a* m. staršího *le*; byly by to doklady působení analogie čistě hláskové, jíž nebývá v jazykozpytě vždy dbáno tak, jak zasluhuje.

*

Na konec děkujeme neznámé ‚čtenářce Naší řeči', která k našemu výkladu zavdala podnět otázkou, jak se má rozuměti rčení *odlehlo mi*. Odpověď dopadla snad trochu dlouze a podrobně;

vina padá kromě naší čtenářky na spletitost věcí, jež souvisí s její otázkou.*)

DROBNOSTI.

SPISOVATÍLEK.

V knize spisovatele opravdu velmi dbalého jazykové správnosti jsme čtli pejorativní zdrobnělý tvar *spisovatilek*. Dobře chápeme, jak k němu dospěl: podle slov jako *uteku — utikám, slunečko — e* je úzké (a tedy podle okolností i měkčící) *i*. Nepochybujeme, že jazykový cit se v něm ozval, když měl ono slovo napsati, a žádal zněni *spisovatýlek;* jistě si vzpomněl, že se říká *pakatel — pakatýlek, učitel — učitýlek* (takový učitýlek nám bude něco povídat!), ale mluvnicky správným se mu zdálo *i* a tak tedy i napsal. Víme velmi dobře, jak rády se u nás ujímají věci takto se příčící našemu skutečnému zvyku, dodá-li se jim zdání, že jsou mluvnicky správné (pamatujeme se, jak jsme v prvních ročnících musili utloukati domněle správný tvar *úřadnik, úřadní*, v němž si snad po celou generaci liboval jeden z našich deníků, dnes bychom v každém čísle mohli uváděti doklady mluvnicky nemožného tvaru *vymítiti*, jejž jeden z našich nejlepších spisovatelů prohlásil za správný místo starého a skutečně správného *vymýtiti*, v. 1, 124; 5, 224); taková maličkost nestojí mnoho přemýšlení, a kdo si ji osvojí, vypadá proti lidem, kteří píší po staru, hned jako veliký znalec, třebas jinak píše, až Bůh brání. Proto si všimneme i toho nového ‚spisovatílka'.

V dějinách jazykových jako v každých dějinách má veliký význam chronologie; kdo by posuzoval podobné zjevy jazykové a divil se, že za týchž okolností jejich postup je na př. dnes jiný, než býval v době starší, dopouštěl by se stejné chyby, jako kdyby srovnával monarchismus dnešní beze všeho s monarchismem starověkým nebo středověkým. Místo 1. p. *dobrý* vyslovuje se v lidové mluvě středočeské *dobrej;* kdo by se divil,

*) Nedopatřením v první části tohoto článku zapadlo sloveso z l e h k n ú t' (lehčím n. lehkomyslným se státi), jež z Rožnovska a Zlinska má Kott 5, 528 (Bartoš, jehož se Kott také dovolává, neuvádí je ani v Dialektologii ani v Slovníku). Je to ovšem sloveso původu pozdějšího, o jakých je řeč na str. 138; podobá se srb.-chorv. o d l a h k n u t i (134), s tím rozdílem, že toto sloveso srb.-chorv. vzniklo přizpůsobením staršího o d l a g n u t i ku příd. jm. l a h k -, kdežto sloveso moravské asi bez takového tvaru staršího přitvořeno přímo ku příd. jm. l e h k ý.

že táž lidová mluva středočeská přes to má nezměněné *ý* v tvaru *dobrý* (= spis. *dobré)*, zapomínal nebo nevěděl by, že *ý* v 1. p. *dobrý* vzniklo v češtině dávno v dobách předhistorických, kdežto v *dobrý* (= spis. *dobré)* povstalo mnohem později v době historické ze staršího *é*, jež se v mluvě spisovné udrželo podnes. A stejně nesprávný je základ mínění, že bychom měli psáti *spisovatílek, učitílek* a pod.: dloužení v *utíkám* proti *uteku* je jazykový zjev z doby praslovanské, kdežto *učitýlek* proti *učitel* je zase tvar velmi pozdní, který, kdybychom jej znali z prvních historických dob našeho jazyka, zníti by musil *učitélek (slunečko* a *sluníčko* pak vůbec ani není týž kmenový útvar).

Výsledek nejstaršího dloužení samohlásky *e*, jež na půdě jazyků slovanských vůbec nalézáme, bylo dlouhé *ê*, které ještě v době praslovanské vůbec se změnilo v samohláskový útvar, z něhož — postupem v jednotlivostech ne docela zřetelným — povstala hláska podobná našemu *ě;**) na př. lat. *vêrus* (pravdivý) je slovo příbuzné se slov. *věra* (víra). Toto praslov. *ě* z pův. *ê* bylo původně nějakým dlouhým útvarem samohláskovým nebo dvojhláskovým, ale později se za rozličných okolností přízvukových a slabikových, jež v posledních desítiletích hojně zaměstnávají slovanský jazykozpyt, zkracovalo; praslovanskému dlouhému *ě* pak odpovídá stč. *ie*, pozdější (asi od poč. 16. st. v území českém již skoro důsledně provedené) *i*, krátkému *ě* pak *ě*. Tak máme proti lat. *vêrus* stč. *viera* (nč. *víra)*, ale na př. v 7. p. j. č. nebo v odvozeném příd. jm. a v slovese s krátkým *ě* tvary *věrou, věrný, věřiti*. I dlouhé *ie* i krátké *ě* v historické době za některými souhláskami (za *l* již v době v předhistorické) pozbylo svého změkčujícího začátku (»jotace«), na př. za lat. *sêmen* nalézáme v staré češtině *siemě*, později *sémě*, vedle toho 2. p. se zkráceným *ě* tvar *sěmene* atd., později *semene*.

Praslovanské *ê* — *ě* mohlo pocházeti z dob předslovanských (lat. *vêrus* — *věra*, stč. *viera, sêmen* — *sěmę*, stč. *siemě)*, mohlo vznikati také v slovních útvarech ne prajazykových, nýbrž pozdějších: litevsko-slovanských (baltoslovanských) nebo již čistě slovanských. Doklady tohoto způsobu nalézáme zejména v slov. odvozených slovesech děje trvacího nebo opětovacího, jež mají sice základy v prastarých dobách předslovanských, ale s velikou bohatostí se vytvořila teprv v době praslovanské. Tak na př.

---

*) Místo tohoto *ě* bylo za podnebnými souhláskami *a*, *ě* samo pak bylo v jistých případech i jiného původu a také aspoň v době nejstarší i jiné hláskové povahy než *ě* z pův. *ê*, ale to jsou věci, jimiž nehodláme čtenáře zde obtěžovati.

starý indoevropský kořen *tek-* (nebo *tok-*), který ovšem již i v době prajazykové se mohl objevovati též v tvaru zdlouženém jako *têk-* (nebo *tôk-*), v slovanštině se vedle tvarů nezdloužených *tek-*, *tok-*, objevuje i v tvarech zdloužených, jež znějí v češtině *tiek-* (nebo *těk-*) za prajaz. *têk-* a *ták-* (nebo *tak-*) za prajaz. *tôk-*; a tvary se střídnicemi starých samohlásek zdloužených nalézáme právě především v slovesech odvozených a ve jmenných tvarech k nim náležejících. Tak nalézáme od starého kořene, jejž jsme si vybrali za příklad, v češtině slova *teku*, *tok* se složeninami *uteku*, *přiteku*, *útok* atd., *točiti* (= uváděti v pohyb: můžeme točiti nějakým předmětem i točiti = nechávati téci pivo a jiné tekutiny) s kořenem nezdlouženým a na př. *utiekati* = *utikati* s příslušným podst. jm. *útěk*, *těkati*, *otáčěti* = *otáčeti* (č z *kj*) atd. s kořenem v prastaré době zdlouženým. Kořen *rek-* nalézáme nezdloužený v slovech *řekl*, *rok*, *výrok* atd. (a dokonce i zeslabený v rozk. zp. *rci*, praslov. *r'ci* s jeřem po *r*; jemu se přizpůsobily i tvary přít. č. *řku* atd. m. očekávaného *řeku*), zdloužený v *řiekati* = *říkati*, *řěč* = *řeč* atd.

Praslovanské *ě* byla hláska patrně nějak měkčící; nám jde zde ovšem jen o češtinu a o působení českých střídnic praslov. *ě* na předchozí souhlásky. A tu nalézáme v češtině důsledné měkčení: *utiekati (utikati)*, *útěk* vyslovujeme s *ť*, a již proto nenapadne nikoho psáti jinak než *utikati*. A tak je všude, kde měkčení mohlo nastati: s *ť*, *ď* vyslovujeme *utierati (utírati)*, *rozdierati (rozdírati)*, *prostierati (prostírati)*, s *í* (stč. *ie*) píšeme *vybírati (: výběr)*, *umírati* atd. (u těchto sloves lze sice pochybovati, je-li v nich *ie* = *í* původní, nevzniklo-li z praslovanského *i*, *i*, jež nalézáme jako výsledek dloužení jeře v jazycích jihoslov. a v ruštině, ale to je věc, na níž zde nic nesejde).

Něco docela jiného je dlouhá samohláska, která vznikla pozdějším, ne praslovanským dloužením samohlásky *e*. Je to dloužení, jaké nalézáme v češtině na př. v dvouslabičných infinitivech, v některých odvozených slovesech pozdějšího tvaru, v některých zdrobnělých tvarech a v jiných dokladech více nebo méně ojedinělých. Výsledek takovéhoto dloužení je stč. *é*, které se drží beze změny v prvních stoletích doby, z níž se nám zachovaly jazykové památky, a zůstalo měrou dosti hojnou v mluvě spisovné podnes. Dlouhé *é* ovšem může býti v staré češtině rozličného původu. Mohlo vzniknouti docela ojedinělým dloužením, které asi nemělo hláskoslovného nebo jiného mluvnického oprávnění. Záporku *ne*, vyslovujeme-li ji bez další větné souvislosti, někdy proneseme velmi táhle, naznačujíce tím určitý zápor, zvláště na př.

odpíráme-li někomu s důrazem naléhavou žádost, popíráme-li jediným slůvkem »ne«, z čeho jsme podezříváni; to slůvko zní pak docela jinak, než odsekneme-li ostrým »ne!«, provázeným snad i sevřením a náhlým uvolněním hlasivek v hrtanu. Naši předkové říkávali také *né*, chtěli-li naznačiti, že výraz, jehož užili před tím, je vlastně příliš slabý, aby naznačil představu v plné její síle (na př. u Pulkavy: divná, né, i strašivá věc se přihodila), a tu délku časem vystihovali i dvojím *ee (nee;* v. Gebaurův Slov. stč. 2, 525); někdy přidávali i komparativ příslovce *brzo, brže* nebo *brž* (= spíše: divná, né, brže i strašivá věc se přihodila; v. t. 531). V nedbalé řeči pražského synka splynou dvě slabiky *důsluničko* atd. se mu zdálo, že zdlouženou střídnicí samohlásky věrného oslovení *člověče!* nevyslovením souhlásek v jedinou, jež pak za to má samohlásku, v niž se stáhly samohlásky dvě, dlouhou: *čéče!* To jsou úkazy příležitostné, které se však mohou v jazyce státi pravidelnými; a tak vzniklo na př. již v době předhistorické stažením dvou slabik v jedinou z *moje, dobroje;* stč. *mé, dobré,* ustálením zdloužené výslovnosti a splynutím dvou slov v jedno z *né, brž* stč. *nébrž* s dlouhým *é*, které není v nijaké souvislosti s prastarým dloužením *e* v *ê*, jehož konečným výsledkem je nč. *í* v slovech jako *utíkati.* A mimo všelikou souvislost s oním prastarým zdloužením je také, vyslovovaly-li se v staré češtině dvouslabičné infinitivy s *é (nésti, vésti, řéci),* vyslovovaly-li se s *é* i dvouslabičné komparativy jako *dřéve, méně* nebo zdrobnělá slova jako *kamének, prstének,* ba objevil-li se vedle starých sloves odvozených s *ie* někdy i nějaký novotvar s mechanickým zdloužením přitvořený k slovesu s kořenným *e* (na př. vedle starého *utiekati* novotvar *přétékati),* ani nemluvíc o případech, kde v cizím slově cizí samohláska prostě přešla do češtiny jako *é* (na př. *prém* ze staršího něm. *brem, bräm).*

Tak měla stará čeština hojně slov s *é;* rozmnožovala je ještě slova, v nichž *e* samo byla hláska nepůvodní, vzniklá obměnou něčeho staršího. Krátké *e* mohlo býti střídnicí starého jeru, která také se mohla dloužiti v *é* (na př. *dénko,* slovo zdrobnělé ku podst. jm. *dno);* napodobením mohlo vznikati dokonce dlouhé *é* i na místě, kde původně žádné samohlásky, ani jerové, nebývalo *(vědérce, zrcadélko* a p.), za *l* vznikalo *e* již v době předhistorické z *ě* a podobně *é* z jeho délky (na př. *lépe, mléko, veselé* m. staršího *veselie* = nč. *veselí),* podobně ztrátou jotace později i za jinými souhláskami (jako v *sémě* ze staršího *siemě).* A taková všeliká staročeská *é* se později v češtině měnila v živé mluvě stejně v hlásku *í* — *ý;* tato změna, jejíž první rukopisné doklady

se trousí od 14. st., provedena byla na území českém důsledně v st. 16. a vnikla hojnou měrou i do češtiny spisovné, ale ne důsledně; z veliké části pronikla i na Moravu, ne však na její východ a na Slovensko (mimo případy více nebo méně ojedinělé, jež i zde se místy objevují; v. Gebauer, Hist. ml. 1, 141 nn.). Ta změna se dála v dobách, kdy v Čechách mezi *i* a *y* nebylo již podstatného rozdílu (snad indiferentní hláska, v niž staré *i* a *y* splynulo, přece zněla trochu nestejně, podle toho, jaká souhláska před ní předcházela, ale ty rozdíly jistě nebyly takové, abychom o nich zde musili uvažovati); zejména je nepochybné, že hláska *i — ý*, jež tak vznikla, neměla měkčící síly, jak vidíme na tom, že souhlásky *t, d, n* před ní zůstávají beze změny, neměkčí se v *ť, ď, ň*. A to je nejpodstatnější rozdíl mezi výsledkem prastarého dloužení *e — é* a pozdějšího, českého dloužení *e — é:* na konec hláskovým procesem podobným, jejž Gebauer nazval úžením, v obojím případě vznikla hláska *i* -ová, ale ta u dloužení praslovanského (stč. *utiekati*, nč. *utikati)* změkčila předcházející souhlásku zubnou, u dloužení pozdního (stč. *přětékati*, nč. *přetýkati)* ji neměkčí.

Jazyk spisovný u tohoto úžení *é* v *i (ý)* není důsledný. Jeho základy pocházejí z doby před důsledným provedením té změny v jazyce živém, kladl je zejména Hus a spisovatelé stol. 15. a počátku stol. 16. a z nich přešlo mnoho i do spisovné mluvy pozdější, jak ji vytvářela doba Veleslavínova, Kralická bible a Komenský. Také leckteré staré *é*, které v mluvě lidové dávno se změnilo v *i, ý*, v ní zůstalo, na př. *dobrého, mléko, déle, lépe* (ale lidovější zkrácený tvar *líp* píšeme podle výslovnosti lidové), někde se náš pravopis kolísá mezi obojím způsobem *(kamének, kamínek* a p.), někde píšeme podle výslovnosti lidové *(pohlížeti, hnísti, Kamarýt, rýma)*. Ani v tom není plné důslednosti, *jak* píšeme hlásku vzniklou ze staršího *é:* za souhláskami měkkými píšeme *i (hnisti)*, zpravidla také za obojetnými *(kamínek, korbílek, veselí* ze stč. *veselé, pohlížeti)*, za tvrdými *ý (ustýlati, nýbrž. prým, věchýtek)*. Za obojetnými se v písmě objeví *ý* m. obvyklého *i* v tvrdém sklonění příd. jmen, podržujeme-li v písmě lidový tvar s *ý* m. spisovného *é*, tedy vystihujeme-li mluvu nářeční nebo vulgární; tak píšeme na př. v rýmovaném přísloví »hrách a kroupy, to je *hloupý«, hloupýmu* a pod. proto, že podobně píšeme *velikýmu, dobrýmu* a p. Ostatně někteří zapisovatelé nářečních textů jako vůbec i zde píší jen *i (veliki, dobrimu* a p.).

Teď by vlastně bylo zbytečné, abychom dlouho vykládali, proč máme tvar *spisovatílek* za nesprávný: jde o doklad pozdního

dloužení *e* v *é*, a jak vidíme z dokladů podobných, běžných v mluvě lidové *(pakatel — pakatýlek, učitel — učitýlek)*, hláska vzniklá úžením z takového *é* neměkčí v tvaru spisovném *(ustýlati, nýbrž)*, právě tak jako neměkčí v tvarech, jež do něho přístupu nenašly *(dýl, světýlko, zrcadýlko, Anýžka* a p.). Slovenština má ovšem i v takových slovech *ť, ď, ň* (s dvojhláskou *ie* m. našeho *é, ý)*, na př. *ustielať, svetielko, žihadielko* a p., ale to je proto, že v slovenštině i nezdloužené *e měkčí (deň*, vysl. *děň)*, mimo některá slova a některé tvary, v nichž původ dnešního *e* je nějak odlišný (na př. v *ten*, kde *e* je z pův. tvrdého jeru).

Ještě několik slov o zdrobnělých slovech, jako je *sluníčko* vedle *slunečko*, v nichž by snad někdo také mohl hledati oporu pro domněle správný tvar *spisovatílek, učitílek*. Již jsme naznačili, že v dvojtvarech jako *slunečko — sluníčko* nevidíme obměn téhož tvaru základního tak, že by *í* koncovky *-íčko* bylo zdlouženým *e* koncovky *-ečko*. Koncovka *-ečko* (zvláště na Moravě rozšířená) je zdrobňovací přípona jmen na *-ce*, jež sama často jsou již zdrobnělinami: *slunečko, srdečko, slovečko* jsou odvozeniny jmen *slunce, srdce, slovce*. Z takových odvozenin jazyk získal zdrobňovací příponu *-ečko*, jíž tvoří pak pouhým napodobením oněch vzorů slova zdrobnělá ke jménům stř. r. vůbec, i k takovým, u nichž tvaru na *-ce* ani není; tak na př. říkáme po celých Čechách *kolečko*, ač u nás slova *kolce* snad nikdy ani nebývalo. Bývaly také řidší zdrobněliny na *-ko*, z nichž také vznikaly nové zdrobněliny na *-ečko*, jež mohly rozmnožovati vzory tohoto tvoření; tak na př. *víno, vínko, vínečko* (bývalo ostatně vedle *vínko i vince)*.

Jiný původ mají zdrobněliny na *-íčko*. U jmen stř. r. na *-i* (stč. *-ie)* se objevují v staré češtině zdrobnělé tvary na *-ice*, na př. *kamenie — kamenice, kopie — kopice, zelé* (ztrátou jotace za *l* m. *zelie* = zelí) — *zelice*. K takovým tvarům vznikaly pak nové zdrobněliny na *-íčko*, jaké podnes jsou u nás velmi časté *(kameníčko, kopíčko, zelíčko, psaníčko* atd.); a koncovka *-íčko* se z nich zase přenášela i jinam, kde základního tvaru na *-ie, -ice* nebylo, a tak vznikaly pak i dvojtvary jako *slunečko — sluníčko*, jichž se nelze dovolávati jako dokladů dloužení a úžení samohlásky *e* v měkčící *i*. Tak musíme pohlížeti i na zdrobněliny s příponou *-íček* v. *-eček*. Byla jména (zdrobnělá) na *-ek, -ec (dvorek — dvorec, súdek — súdec);* k nim vznikaly další tvary zdrobnělé na *-ček*, 2. p. *-ečka, -ečku (dvorček, súdček, stromček* atd.), z nichž pak vyrovnáním hláskových rozdílů mezi 1. a 4. a ostatními pády pocházejí dnešní zdrobněliny na *-ečeк (dvo-*

reček atd.; slovenština si provedla to vyrovnání opačným směrem, říká *chlapček, chlapčeka,* pod. *stromček* a p.). Vedle toho byly zdrobněliny na *-ik (chlapik, pupik* a p.) s dalšími odvozeninami na *-iček (chlapiček* atd.). A zase bychom byli na omylu, kdybychom v dvojtvarech jako *chlapiček — chlapeček, hrniček — hrneček* hledali oprávnění k tomu, abychom zaváděli tvary jako *spisovatílek.*

KÝČ.

NŘ. 9, 1925, 91 n. přinesla pokusy o etymologický výklad tohoto módního dnes slova. Není pochyby, že k nám přešlo z němčiny a že mu k rozšíření jistě pomohla i jeho podoba hlásková. Jazyky totiž s oblibou spojují výraz nelibosti a pohrdání se slovy, v nichž po samohl. následuje hl. č, jak ukázal O. Jespersen, Language, its nature, development and origin (London 1922), v kapitole o hláskovém symbolismu str. 396 n. Srv. něm. *kitsch* ‚špatný obraz', *putsch* ‚politický exces', ‚náhlý útok', *quatsch* ‚tlach', *patsch* ‚něco bezcenného'; vedle *kýč* je u nás zcela běžné *puč* a dosti rozšířené i *kvač, kváč,* ač jsme si dobře vědomi, že u tohoto posledního slova jde do značné míry o původ onomatopoický.

Typický příklad této ‚hláskové symboliky«, na který také upozornil Jespersen, je italská přípona *-accio, -accia, -uccio* (vysl. aččo . . .), která je neobyčejně rozšířena u slov potupného významu, na př. *tempaccio* ‚špatné počasí', *vinaccio* ‚špatné víno', *aquaccia* ‚špatná voda', *donaccia* ‚ženština', *cavalluccio* ‚špatný kůň' atd. Tato přípona docela nabývá v italštině samostatné existence, ze spojení asi jako: è un *cosaccio,* ma *accio bene,* to je pramizerná věc; srv. quel libro non è *accio* quanto pare ad alcuno ‚ta kniha není tak špatná, jak se mnohému zdá'.*) Původem je italská *-accio* z lat. *-aceus,* které značilo podobnost (arenaceus = písku podobný, capillaceus = vlasu podobný) a pak substantivně i předměty větší než ty, jež byly vyjádřeny slovem základním (sr. Meyer-Lübke, Grammatik der romanischen Sprachen II, 1894, str. 457 n.). S představou velikosti se pak v román. jazycích vůbec vyvíjel význam pejorativní, ale nikde nenabylo tvoření to takového rozšíření jako v italštině, kde hláskovým vývojem byly dány předpoklady »symbolismu« správně postřehnutého O. Jespersenem.

*) Tento vývoj sufixu v samostatné slovo připomíná naše válečné a poválečné e n k a.

Je zajímavo připomenouti, že i v češtině je přípona *-áč* mezi prostředky, jimiž se tvoří pojmy pejorativní, na př. *břicháč* (dial. *drškáč, pupkáč), hrbáč, nosáč* atd. F. O.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Roman Jakobson: *Základy českého verše.* Nákladem Odeonu v Praze 1926. Str. 130. Za Kč 25.—.

Kniha, kterou ruský linguista předkládá české veřejnosti, je s to, aby vzbudila živý zájem. Není sice prvním výkladem autorových názorů o českém verši, neboť obsahuje toliko nové zpracování jeho ruské knihy »*O češskom stichě*« z r. 1923, ale české roucho přibližuje ji široké obci čtenářské. A závažnost tématu i odvážná novost jeho řešení dodají tomuto spisu jistě aktuálnosti. I zaslouží, aby mu byla věnována pozornost v časopise šířícím pochopení pro otázky jazykového studia. Účelem referátu, který podáváme, je vylíčiti stručně obsah spisu a pokusit se o jeho kritické zhodnocení. K obsahové části referátu je třeba podotknouti, že snaha přiblížiti myšlenkový postup spisu českému čtenáři vedla k některým změnám v pořadu výkladů. Tak zejména vyšli jsme od revise sporu o přízvuk a časomíru v české prosodii a teprve na druhém místě probrali autorovu vlastní teorii českého verše, protože lze předpokládati, že čtenář snáze vnikne do myšlenkové metody autorovy, přistoupí-li k ní se strany známé. Při výkladu názorů autorových dbali jsme však, aby byly podány beze změn, takže namnoze bylo ponecháno i slovní znění výkladů. Jakékoli projevy souhlasu nebo nesouhlasu byly odsunuty do části kritické, takže reprodukční část referátu obsahuje toliko názory Jakobsonovy.

Předmětem knihy je základní problém nauky o verši, poměr mezi jazykem a veršovým systémem. Poslední, kdo se zevrubně touto otázkou zabýval, byl J. Král. Vyšel z přesvědčení, že jen takový systém prosodický je pro jazyk vhodný, který se shoduje s jeho duchem (t. j. působí co nejmenší násilí jeho struktuře), a dospěl k názoru, že z obou prosodií, které odedávna spolu vedly úporný boj, je vhodná pro češtinu prosodie přízvučná, kdežto druhá, časoměrná, je zcela nevhodná. Neboť přízvuk je závažnější než kvantita a jeho zanedbávání ve verši působí nelibě. Přihlížeje k této okolnosti, žádal Král nejen prosodii přízvučnou, ale i v přízvučných verších ostře káral jakoukoli odchylku od pravidel českého přízvuku, jak je sám dogmaticky

formuloval. Tím spíše ovšem odsuzoval českou prosodii časoměrnou, která přízvuku vůbec nedbala, přijímajíc za základ rytmu kvantitu (délku samohlásek), jejíž bezvýznamnost se Král snažil i experimentálně dokázat. Tvrzení Královo o nutnosti prosodie přízvučné a nevhodnosti časoměrné bylo většinou odborníků přijato, ba shledávány i nové důvody k jeho posílení; přes to se však vyskytly i hlasy hájící časomíry.

Jakobson v svém spise podrobil obě části Králova názoru důkladné revisi. Především přízvuk. Je opravdu tak výrazný, jak tvrdil Král? Není, neboť rozdíl mezi silou přízvučné slabiky a slabik bezpřízvukých je nepatrný. Český přízvuk je slabší než ruský, bulhar., německý, angl., polský. Důkazem jeho slabosti jest, že český přízvuk a jeho místo bylo nutno teprve objevit (Dobrovský), kdežto v Rusku stačilo, aby Jihoslované přinesli do Ruska přízvukové znaky, a ihned jich ruští písaři počali bez námahy užívati v svých rukopisech. Bývají-li k posílení these o síle českého přízvuku uváděny případy odsouvání konečné (nepřízvučné) samohlásky v některých slovech, lze namítnouti, že se toto odsouvání děje většinou v slovech slabě přízvukovaných a že se naopak v tradičních alegrových souslovích odsouvá právě počáteční (přízvučná) krátká slabika prvého slova, na př. *(milo)stivá paní, (do)brý večer, (ru)ku líbám.* Podobně se i v dětském jazyce odsouvají občas přízvučné slabiky *(Lánek* m. *Milánek, timace* m. *legitimace).* A dochází-li v dialektech k zániku samohlásky *i*, v slabikách *li* nebo *il*, jsou této redukci podrobovány slabiky přízvučné stejně jako bezpřízvuké *(klka* m. klika, *polca* m. polica), zato však jsou z ní vyňaty slabiky dlouhé ať přízvučné či bezpřízvuké *(klín, růhlík).* V lidových příslovích a řikadlech, skládaných rýmovanými verši s nestejným počtem slabik, bývají i v moderním verši volném rýmována slova s různým místem přízvuku.

Všechna tato pozorování svědčí o slabosti českého přízvuku. Avšak český přízvuk není ani tak nezměnitelně stálý, jak předpokládají a pro metrické jeho užití vyžadují Král a jeho stoupenci. Král sice uznává, že se některá slova, jako *náramně, nesmírně, výborně* »při mluvení pathetickém vyslovují tak, že přízvuk přechází přímo na druhou slabiku,« ale dodává, že »takovéto *abnormální* přízvuky v prosodii i veršování arci nemají platnosti a nelze k nim hleděti«. Proti tomu Jakobson, jda po stopách některých českých teoretiků verše (Jungmanna, Kosiny a Bartoše) i cizích fonetiků (Brandta, Gauthiota a Vendryesa, Brocha), jejichž výsledky doplňuje vlastním pozorováním, dochází k závěru, že dosti často nese nejsilnější přízvuk slabika druhá.

Nejde ovšem o naprosté přenesení přízvuku na druhou slabiku slova, nýbrž o dvouslabičnou výdechovou vlnu přízvuku, která, počínajíc v slabice prvé, rozšiřuje se i do slabiky druhé. Tak v dvouslabičných slovech může přízvukový vrchol připadnouti někdy na začátek druhé slabiky, zejména tehdy, začíná-li slovo slabikou krátkou. Ještě patrnější je posouvání přízvukového vrcholu v slovech trojslabičných. Už od doby Počátků českého básnictví vyskytovalo se a houževnatě udržovalo tvrzení, že slova trojslabičná s druhou slabikou etymologicky nebo posičně dlouhou mívají přízvuk na slabice druhé *(milenka, horouci, lucerna)*, a vyvozovány z tohoto názoru důsledky prosodické. Moderní fonetika francouzská a ruská věnovala této otázce pozornost a zjistila, že jde o dvouslabičnou výdechovou vlnu, která za jistých okolností vrcholí teprve v druhé slabice slova. Jakobson, rozebrav podrobně dosavadní výsledky badání i české námitky proti nim (Frintovy), dospěl k názoru, že v trojslabičných slovech je možný trojí způsob: jednoslabičná výdechová vlna hlavního přízvuku, dvouslabičná výdechová vlna hlavního přízvuku s vrcholem na první slabice, dvouslabičná vlna s vrcholem až na druhé slabice. Každé trojslabičné slovo mimo slova s dlouhou samohláskou v první slabice, která mají vrchol přízvukové vlny vždy jen na slabice první, připouští všechny tři přízvukové typy, a to tak, že se stoupajícím citovým zabarvením přecházejí od jednoho typu k druhému. Jednoslabičné vlny přízvukové vyskytují se v řeči klidné, dvouslabičné vlny patří emocionální (t. j. citově zabarvené) řeči s urychleným tempem a zesíleným přízvukem, dvouslabičně vzestupné výdechové vlny ještě emocionálněji zabarvené řeči. Kromě citového vzrušení podporují vznik dvouslabičných výdechových vln i některé jiné okolnosti, zejména postavení emfatického, důrazně proneseného slova na absolutním začátku po pause (na př. zvolání *mizerný kluk)* nebo přímo před »rozdělovacím znaménkem«, t. j. před přízvučnou pausou na konci syntaktických celků (na př. v *Libérci, na medicinské fakultě)*. Jsou tedy rozličné způsoby přízvuku v trojslabičných slovech zjev stylistický, a proto proměnlivý a nestálý. Čech jich v své vlastní výslovnosti ani nepozoruje; pro něho je absolutní začátek českého slova nerozdílně spjat se začátkem výdechové vlny hlavního přízvuku, který vyciťuje spíše motoricky (pohybem vlastních mluvidel) než akusticky (sluchem). Proto je pro něj přízvučnou slabikou nezbytně první slabika slova. Jsou ovšem případy, kdy Čech zřetelně zpozoruje posunutí přízvuku na druhou slabiku slovního celku, a to kromě případů jako »půl deváté« zejména při přenesení přízvuku s jednoslabičné

předložky na jméno. Tomuto přesunutí se čeští puristé brání, domnívajíce se, že jde o poklesnutí citu pro český přízvuk, avšak Jakobson je připouští a poukazuje k té okolnosti, že zákon o posunutí přízvuku zkameněl již dávno, před vznikem zásadně nepřízvučných předložek *kol, krom, skrz, stran* (zkrácenin z *kolem* atd.) a *dle* (vývojem z postposice); dále uvádí i tu okolnost, že nepřízvučnost předložky je v usu hluboce zakořeněna a široce zevšeobecněna. V těchto případech tedy pozoruje Čech zřetelně posunutí přízvuku, avšak to se děje proto, že zde přízvuková vlna začíná opravdu až v druhé slabice.

Z toho, co bylo řečeno o přemisťování přízvuku zejména v slovech trojslabičných, vyvozuje J. oprávněnost přesunů přízvukových, kterých básníci užívají, jdouce často i za hranice vymezené akustikou hovorové řeči. Zejména souhlasí se zvykem Čelakovského a jeho současníků, vyplňovat silnou dobu s větší neb menší důsledností druhou slabikou slova, je-li tato slabika dlouhá *(horoucí)*, a naznačuje dokonce možnost kompromisního veršového systému, založeného zároveň na kvantitě i na přízvuku.

Přejděme nyní ke kvantitě! Ta není podle Jakobsona v jazykovém povědomí nikterak zastřena: již staročeští písaři se snažili ji pravopisně vyjadřovati. Rozdíl mezi délkou a krátkostí se zachovává. Není podroben změnám rázu emocionálního. Ani přízvuk nemá na kvantitu vlivu. Král a po něm ještě určitěji Chlumský tvrdili, že přízvuk může prodloužiti krátkou samohl. Avšak J. v souhlase s Frintou namítá, že přízvuk nepůsobí prodloužení samohlásek, nýbrž prodloužení souhlásek, které přímo před přízvučnými samohláskami předcházejí; rovněž zamítá mínění, že by se bezpřízvuké dlouhé samohlásky v obecné mluvě krátily vlivem bezpřízvukosti. Na důkaz stálosti délky a její nezávislosti na přízvuku uvádí J. faktum, výše již citované, že při dialektickém zanikání samohlásky *i* v skupinách *il, li*, která se týká slabik přízvučných i nepřízvučných, zůstává zachováno *í* dlouhé *(klín, růhlík)*. Ti, kdož se s Králem snaží popříti význam kvantity (Frinta), ukazují na to, že se na kvantitu od nejstarších dob při rýmování v české poesii nehledí a že se tedy rýmuje koncovka, která má dlouhou samohlásku, s koncovkou s krátkou samohláskou (na př. *svůdné—rudne)*. J., opíraje se o statistické srovnávání některých básníků, opravuje toto tvrzení v ten smysl, že toliko básníci druhé poloviny XIX. století zanedbávali v svých rýmech kvantitu; zato básníci prvé poloviny tohoto století k ní zřejmě v svých rýmech hleděli a vyhýbali se rýmování slabik nestejné délky. Dále poukazuje J. k tomu, že česká kvantita je svým akustickým obsahem bohatší než přízvuk; dlouhé samo-

hlásky se liší od krátkých nejen kvantitou a kvalitou, ale i způsobem, jak se pojí k sousedním hláskám (legato—staccato).

Stran poměru mezi dlouhými a krátkými slabikami vytýkal Král, že české slabiky dlouhé nejsou o mnoho delší než krátké, že tedy poměr slabiky dlouhé ke krátké není 2 : 1, jak žádá časoměrná prosodie. Na to odpovídá J., že *za prvé* ve verši nezáleží na objektivním měření, nýbrž na subjektivním hodnocení; *za druhé*, že poměr 2 : 1 není nezbytným znakem časoměrného veršování, nýbrž že je to toliko zákon jonské metriky, neplatný ve veršování aiolském a védském. *za třetí*, že i v jonském veršování je formule 2 : 1 pravidlem nikoli gramatickým, ale metrickým; *za čtvrté*, že Král a jeho následovatelé nerozeznávají slabiku objektivní (souhláska + samohláska) od slabiky jakožto subjektivní časové míry (samohláska sama). Potom dokazuje J., že i samo tvrzení o malém rozdílu časovém mezi délkou a krátkostí je nesprávné. Nejnověji provedl měření těchto poměrů Chlumský; jeho výsledky se shodují ovšem s Královými, avšak Frinta, přezkoumav jeho číselná data, došel k závěru, že v Chlumského vlastní výslovnosti jsou dlouhé samohlásky 2krát—3krát delší než krátké. J. sám, seřadiv statisticky číselné údaje Chlumského, dochází k podobnému závěru. Jiný důvod »přízvučníků« proti možnosti časoměrné prosodie v češtině bývá malé procento délek v češtině. Frinta dokazuje, že slabik dlouhých (etymologicky, nikoli posicí) je v živé řeči skoro sedmkrát méně než krátkých. J. opravuje mínění Frintovo v ten smysl, že přiznává (souhlasně s Gebaurem proti Frintovi) délku dvojhlásce *ou*, jakož i slabikám dlouhým posicí; závěry své činí podle měření Chlumského. Ostatně, lze-li i přes to namítat, že by metrické požadavky časoměrného verše vedly k umělému výběru slov, je možno odpověděti, že je těžko představiti si větší násilí na básnickém slovníku, než je slovník českého přízvučného verše; J. dokazuje to statistickým srovnáním Macharova čtyřstopého trocheje s prózou téhož básníka, z něhož plyne, že slovné celky o více než čtyřech slabikách se ve verši co možná opomíjejí a že procento trojslabičných celků je proti próze mnohem nižší. Konečně odmítá i námitku, že se samohlásky dlouhé a krátké nestřídají v živé řeči pravidelně, kdežto poměry přízvučné jsou i v řeči nevázané do té míry pravidelné, že lze pozorovati stálý rytmus daktylotrochejský; ukazuje k okolnosti, že i délka slabik má, aspoň v slovenštině, kvantitativní rozlišování, zabraňující sousedství dvou akcentů, a tvrdí, že pravidelné střídání akcentů není nutným předpokladem, bez něhož by nemohlo býti akcentu použito za základ veršování.

Je tedy nesprávné, přičítá-li se kvantitě menší schopnost býti podkladem veršového systému. Násilí na jazyku se dopouští obojí systém: přízvučný i časoměrný, a to proto, že není vůbec systému, který by jazyku násilí nečinil. Každý systém je nutně »organisovaným násilím básnické formy na jazyku«. Obviňují-li přízvučníci časomíru, že nedbá přízvuku, lze odpověděti, že přízvučné veršování nepřihlíží ke kvantitě. Je ostatně dosti historických případů časoměrného veršování, nedbajících mimogramatického přízvuku, na př. verš latinský. Nastává nyní otázka, proč přízvuk na české půdě přemohl časomíru. J. na ni odpovídá poukazem k latině a k arabštině, kde je rytmus založen na délce, ačkoli přízvuk těchto jazyků je ustálen a zevně podmíněn jako přízvuk český; tyto jazyky mají přízvuk, třeba ustálený, závislý na kvantitativních poměrech — a proto užily kvantity za basi svého rytmu; v češtině však této závislosti není. Kromě toho naznačuje J., že mohly na zavedení přízvučné prosodie působit i vlivy cizí, německý a latinský.

Dosud jsme si počínali tak, jako by J. za podklad českého veršování nečasoměrného uznával — ve shodě s dosavadními názory — jen a jen přízvuk. Pro jasnost a přehlednost výkladu nehleděli jsme zatím k faktu, že J. má o podstatě rytmu v českém verši přízvučném svůj osobitý názor; teprve nyní se pokusíme podati stručný obraz jeho teorie. J., vykládaje tuto teorii, stanoví nejprve poměr mezi jazykem a veršem. Obšírně vykládá a odůvodňuje svůj názor, kterého jsme se již výše dovolávali, o organisovaném násilí básnické formy na jazyku. Praví, že podstatný rozdíl mezi fonetikou praktické řeči a básnického jazyka záleží v tom, že jevy, které jsou v praktické řeči určeny *podmínkami*, jsou v básnickém jazyce vázány *cílem*. Tak básnický rytmus může užívat periodičnosti výdechových vln, dané v příslušném jazyce, ale nesmí se zapomínat, že dynamický rytmus praktického jazyka je automatisací výdechů při řeči, abychom ušetřili energie, kdežto básnický rytmus je naopak jedním ze způsobů, jak vyvésti řeč ze stavu automatismu. Je předpokladem »nacílení« na čas řeči, předpokladem *časového zážitku*. Členění řeči na úseky subjektivně si rovné, rytmická setrvačnost, nutící nás po určitém signálu čekat jeho opětování v určitý okamžik, sama opětovnost tohoto signálu — nic z toho neexistuje v řeči praktické, kde se čas neprožívá. Rytmický signál *(temps marqué* podle Verriera) uskutečňuje se akcentem dynamickým, hudebním nebo časovým, a to tak, že není naprosté *objektivní* shody mezi rytmickým opakováním a konkretním jazykovým materiálem. Může býti na př. slabá doba vyplněna přízvukem objektivně

stejně silným jako doba silná, aniž to vadí rytmickému dojmu. Jindy je dokonce násilí ještě větší, a to tehdy, když silné době veršované řeči odpovídá nepřízvučnost, slabé době přízvučnost. V takových případech nastává moment zklamaného očekávání, který posiluje rytmický dojem. Kromě toho je v souboru fonetických prvků řeči mnoho takových, které vůbec nejsou v přímém vztahu k rytmu, ač nemohou být odstraněny ze vnímání básnického rytmu.

Po těchto úvahách přistupuje Jakobson k přehledu dosavadních prosodických nauk. Jsou troje: *prosodie grafickologická*, vůbec už odbytá, která vnucuje soudobému jazyku cizí řecko-latinské kategorie a staví místo zkusmo odvozených zákonů dogmatická pravidla; *objektivní kinetická* prosodie, rovněž již dožívající, která nahrazuje popis přímého akustického pozorování výkladem (pohybovou hypothesou) a neodlišuje akcent od jeho faktorů, nepostřehujíc rozdíl mezi časem subjektivním a objektivním; a *akustická prosodie*, hlásaná zejména Sieversem a Verrierem, která přihlíží toliko ke zvuku, vnímanému posluchačem. Verš je pro ni pouhou řadou zvuků; zabývá se zvukem, nikoli smyslem. Přívrženci tohoto učení doporučují, abychom se chovali k verši jako cizinec, který se vposlouchává do veršů, aniž rozumí jejich jazyku. Toto hledisko je vede ke dvěma zhoubným následkům: 1. nerozlišují významotvorných a nevýznamotvorných prvků jazykových; 2. vylučují z rytmiky pojem slova. Jakou důležitost přikládá J. právě těmto dvěma zjevům, ukáží další výklady. Neboť na nich staví J. svou vlastní nauku fonologickou. (Konec v příštím čísle.) Jan Mukařovský.

Z NAŠICH ČASOPISŮ.

V březnovém čísle Záhorské kroniky (8, 93) odpovídá dr. Přikryl na naši zmínku 10, 56 o jeho zprávě týkající se slovanského písma před 2000 lety. Klade nejprve překlad věty z Tacitovy Germanie 42 (Marcomanis Quadisque usque ad nostram memoriam reges manserunt ex gente ipsorum, nobile Marobodui et Tudri genus), slovy: »Moravanům a Slovákům panovali kňazi z vlastního národa, vznešený rod Mirobuda a Tura«. Dejme tomu, že Markomani a Kvadové byli opravdu slovanští předkové pozdějších slovanských Moravanů a Slováků, čemuž my ovšem nevěříme: má proto někdo právo do překladu historika z 1—2. st. po Kr. vnášeti jména, o nichž nevíme, existovala-li vůbec již tenkrát v tvaru, jejž známe teprv z dob mnohem pozdějších? Vždyť přece jméno Slovák je najisto pozdní, původně asi vulgární obměna staršího tvaru Slověnín, mn. č. Slověné (Slované), jako na př. Pražák tvaru Pražčnín, Pražané, a našim předkům ne-

znamenalo jen dnešní Slováky, nýbrž Slovany vůbec. Stejně naivní a i pro účel, za nímž dr. P. jde, naprosto zbytečný anachronismus je, překládá-li Tacitovo rex slovem kňaz (a Herodotovo Skythie slovem Ukrajina); i kdyby č. kněz, sloven. kňaz atd. bylo opravdu slovo slovanské (jako že není), přece nemůže býti nejmenší pochyby o tom, že by bylo v době Tacitově, žilo-li vůbec, musilo zníti docela jinak. Také způsob, jakým dr. P. užívá slova runy, při nejmenším zbytečně a neprospěšně rozšiřuje pojem jím vyjadřovaný (víme, že tak ho neužívá dr. P. sám). Runa je slovo germánské, jež by bylo nejsprávnější zachovati runám germánským, nepřenášeti je na stará písma jiná. Got. rûna, stněm. rûna, rûne, anglosas. rûn (slovo příbuzné s něm. raunen ‚tajně povídati') znamená tajemství, tajnou úmluvu a pod., v staré severštině (rûn) mimo to nabylo významu ‚písmeno'; slovo staroseverské jako slovo učené se dostalo prostředím dánským a švédským asi v 17. st. do němčiny (Rune) i jinam (na př. do našeho vědeckého písemnictví; i v naší poesii se časem shledáváme s ‚runami' s významem nějakého písma skutečného nebo jen obrazným). Tajemství run, které se objevují v germánských zemích na rozličných předmětech ze 4—7 st. po Kr., je dávno rozluštěno: je to hranatá obměna písmen latinských s tahy zřejmě ukazujícími k řezům nožem do tvrdého dřeva. ‚Runy' z krajů slovanských a jiných jsou zčásti zřejmé padělky, zčásti všelijak záhadné a opravdu by zasluhovaly vědecké práce tak podrobné a vážné, jaké se dostalo runám germánským, aby se především zjistil, pokud to možno, původ každé památky; bez toho je každý pokus je vykládati tápání ve tmách. Dr. P. praví, že »bukvy vryté na skály v nápisy, na zlaté náčiní, zbraně nazývaly se runy«. To předně v této všeobecnosti není pravda, za druhé by se pak mohlo mluviti o runách u všech národů, kde se vyrývaly nebo vysekávaly nějaké značky, a to by tedy bylo skoro po celém našem světě. A vedlo by to ke zbytečným nedorozuměním. Tak mluví dr. P. o ‚runách' etruských. Etruskové přejali písmo od řeckých osadníků v Italii, Řekové od Feničanů; to bychom tedy měli nazývati runami i písmo řecké a fenické, a ovšem i písmo latinské a všecka písma z těchto písem pocházející. Dru P-ovi ovšem jsou Etruskové Slovany, jak prý ukázal Žunkovič z jejich runové literatury. Na Moravě a na Slovensku říkají run, rún, runa, rúna brázdě na vinohradech, zvl. hraniční brázdě, struze mezi sousedícími vinohrady (Kott 3, 217; 7, 634; Přísp. 3, 349; Bartoš, Slovn. 368; Kálal 589). Upozorňujeme na to pravé ctitele slovanského starověku, protože snad v tom slově najdou světlý důkaz slovanského původu staroseverského slova rûn a tím i domnělých germánských a všech ostatních run. My, ubožáci, se zatím spokojíme tím, že v té moravské a slovenské runě — rúně vidíme slovo německé: stéká prý tam voda (Kott, Přísp. 2, 282), a strouze se říkávalo v starších nářečích dolnoněm. renne, ronne, runne.

Dr. P. prý nám odpovídá »věcně«. Taková odpověď jistě je nejlepší; je to, jako když někdo platí svůj účet hotovými. Jenže ty hotové nesmějí

býti padělané; a také věci, kterými se odpovídá ve sporu, jaký máme my s drem P., musí býti skutečnými věcmi, nesmějí býti výmysly. A kdo si přece troufá na něco takového, musí to dělati tak, aby mu nebylo do rukou viděti. Před několika lety prý (podle jednoho českého časopisu) kdosi kdesi dokázal, že slavná Pániniova starocindická mluvnice (snad asi z 3. st. před Kr.) není mluvnice, nýbrž indická okultní věda, zakrytá větami zdánlivě mluvícími o mluvnici. Je to myšlenka opravdu příšerná svou nesmyslností, jenže počet exemplářů té mluvnice v naší republice by jistě jediný člověk spočetl na prstech a ani by všech nepotřeboval, a lidí, kteří se na ni podívali zblízka, je ještě méně. Ale Herodot, Tacitus? A přece se dr. P. nebojí pro své výklady jich dovolávati A jak! Že z Markomanů a Kvadů na obrátku udělá Moravany a Slováky, z Marobodua a Tudra pak Mirobuda a Tura, již jsme viděli; takové věci ostatně dávno před ním dovedl již kronikář Hájek známé paměti, jenž z Marobodusa vykouzlil předka našich Markvartů Markvarta, krále Moravského, a z Tudra na oslavu manželky pana Jana z Pernštejna, Alžběty z Thurzó, a olomouckého biskupa Stanislava Thurzó, který ostatně sám se psal také ‚z Tuřího', Vandova syna, »jemuž bylo jméno Turzo« (v. Flajšhansovo vyd. Hájkovy kroniky 1, 45 n. a pozn. na str. 54). Ale dr. P. dělá horší věci. Bývala prý dvojí písmena: bukve, bukvice, t. písmena řezaná z bukových kolků, jež kladli (patrně Slované, to se nemusí ani výslovně říkati) »v nápisy (t. tak, aby tvořila nápisy) na uhlazenou půdu v jižním Rusku a na bílé sukno severně [od] Dunaje«, aby si je mohli přečísti »k jednání dotyční úředníci vojenští nebo civilní«, a bukvice vyryté (= runy), jimiž se vrývaly věci památné (8, 62). Na doklad těch prvních, bukvicových nápisů cituje dr. P. nyní místa, jež jsme správně vyčtli lupou na jeho obrázku. Herodot 4, 67 prý »uvádí, že na Ukrajině kladly se bukvice, dřevěné ratolesti přiseknuté jako značky hlásek, v nápisy na hladce urovnanou půdu« (8, 93). Toto místo překládá Kvíčala (v Bibl. klasiků řec. a řím., 1863): »Hadačů jest u Skythů mnoho, jižto hádají z četných třtin vrbových takto: Přinesše veliké otýpky třtin kladou je na zem a rozhrnují je; pak pokládajíce třtinu po třtině odříkávají kouzelná slova; pak zase něco odříkávajíce třtiny svazují opět po jedné je skládajíce«.*) Že by ty vrbové pruty (anebo u Kvíčaly třtiny) byly »ratolesti přiseknuté jako značky hlásek«, že by se kladly »v nápisy na hladce urovnanou půdu«, přidal dr. P. ze svého; u Herodota je pak řeč o pouhém hádání, ani slova o tom, že by pruty měly býti nějakým vojenským nebo

*) Slovem ‚třtina' překládá Kvíčala řecké slovo, které znamená ‚pruť'. Třtina (z trstina), též stč. (a sloven.) trest, tresť (2. p. trsti), trstie (později třtí) znamená ‚rákos, rákosí', překlad Kvíčalův tedy zde vědomě není přesný, a je zajímavé, proč. V poznámce k tomu místu uvádí Kvíčala jiné doklady podobné, m. j. známé místo z rkpu Kralovédvorského (Jar. 51 n.), kde tatarští hadači věští z rozštípené ‚trsti'. »Proto volil jsem v překladu slovo třtina«, praví na konec Kvíčala.

civilním oznámením. Z Tacitovy Germanie cituje dr. K. na svém obrázku i nyní v Záh. kron. hl. 20; chybně, v hl. 20 se mluví o germánském životě rodinném, a jde patrně o hl. 10. Tacitus prý píše, »že na severu Dunaje v krajinách příbuzných kmenů kladli tyto bukvice na bílé sukno«. V pravdě Tacitus praví: »Užívání losův jest jednoduché. Větev ovocného stromu usekše na třísky ji rozřezávají a tyto rozličnými znameními naznačivše po bílém rouše maně a nahodile rozhodí. Na to, děje-li se poptávka od obce, kněz obce, pakli soukromě, sám otec čelední, k bohům se pomodliv a k nebi pohlížeje třikrát po jedné zdvihá a zdvihnuté dle znamení dříve vtlačeného vykládá« (překlad Kottův v téže Bibl.). Tedy: zase nejde o žádné písemní oznamování, nýbrž o rozhodování losem mezi rozličnými osobami, ani není řeči o ‚bukvicích', nýbrž o dřevěných hřebích označených znameními, po nichž bylo lze poznati, čí který hřebí je, docela tak, jak o tom čteme na př. u Homéra. Proto také Tacitus nemluví zde o písmenech (litterae), jako v hl. 3, kde je řeč o nápisech řeckého písma prý na památnících a hrobech někde na hranicích Germanie a Raetie, nýbrž o značkách (notae). Snad přece dr. P. tolik umí latinsky a řecky, aby mohl čísti — třebas jen s překladem — své prameny? Neumí-li, měl by práce, do nichž se pouští, nechati jiným. Pakli umí, jak se to dívá na práva a povinnosti spisovatele, který pracuje s citáty z pramenů, o nichž snad se mu zdá, že nejsou jeho čtenářům přístupny?

Ukázali jsme, jak vypadá ‚práce' dra P., kde se opírá o skutečné doklady: překroutí je tak, že z nich vyjde něco naprosto jiného, co se mu právě hodí. Proto nevěříme jeho hlavnímu dokladu, ‚runovému' nápisu z r. 280 po Kr. na skále Veles-Turské hory. »Dle fotografie vyřezal jsem bukvice z bukových větví a připevnil na papír«, vypravuje sám; teprv tuto svou kopii reprodukuje 8, 63. Jak nápis přečetl, odkud ví, jak vypadala slovenština v 3. st., jak nápis datoval, o tom nečteme ani slova, jako ani slova, odkud ví, co povídá o římských verbířích a najatých polských a lužických dobrovolnících atd. Odkud ví, že Tacitův Tuduus nebo Tuder, nebo jak se jmenoval, byl slovenský Tur, Maroboduus slovenský Mirobud? Odkud ví, že Tacitovi Germáni, Herodotovi Skythové byli Slované' Atd. Co píše dr. P., je typický doklad libovolného vymýšlení věcí neskutečných a překrucování věcí skutečných, které — vedle neznalosti skutečné vědecké práce a ignorování jejích výsledků — jemetodou školy, k níž se hlásí; proto jsme mu věnovali tolik místa. Svůj březnový článeček končí slovy: »V Mariboru zakládá se časopis pro slovanské runy. Tam se to rozvede důkladněji«. Tento slib je jediné utěšující slovo, které jsme v jeho zprávách našli: budí v nás naději, že středisko vyznavačů a hlasatelů bývalé slovanské velikosti a slávy, jež podle nich sahala od Zadní Indie na Island a od Pyrenejského poloostrova na Kamčatku, středisko té školy, která i mimo dr. P. má u nás příslušníky zjevné i tajné, bude mimo hranice naší republiky.

V Naší vědě (VII., 3—5) uveřejnil prof. Trávníček svou kritiku diskuse o původu jména Žižkova, vedené mezi mnou a autorem spisu »O původu jména Žižka« (a Lid. novinami) v NŘ. VIII, 268 n., IX, 38 n. a 85 n. Prof. Trávníček měl aktivní účast při spise Titzově, jak autor spisu sám v předmluvě vykládá; je tedy do jisté míry soudcem v své vlastní při. Tím omlouvám, že moje námitky proti Titzovu výkladu Zikmund = Žižka reprodukuje místy ne dost objektivně anebo kuse (na př. při zvrat. analogii, o přechodu hypokoristik v příjmení a p.), anebo že se snaží podporovati thesi Titzovu i v takových věcech, jimž sám jistě nevěří (o jméně Šiško, o Paprockém a j.), a jiné věci. Že bych byl během diskuse jen slovem naznačil, že pokládám výklad jména Žižka ze jména Zikmund za úplně vyvrácený, to není pravda (a nebylo to dosud ani mým cílem, v. NŘ. 9, 61); že důvody, jimiž Titz opřel bezpečnost své rovnice Žižka = Zikmund, jsou vrátké a že by pozbyly úplně ceny, kdyby se na př. ukázalo, že jméno Žižka je starší než Zikmund, to uznává i prof. Tr. Ale o to zde zatím nejde.

Naší řeči vytýká prof. Tr., že jí do otázky, jaký je původ jména Žižkova, mnoho vlastně ani nebylo, a že by si měla všímati spíše věcí, které se jí týčí více. Rozhodovati o otázkách, které se Naší řeči »týčí« a které se jí »netýčí«, je především věcí redakce a zájmu jejího čtenářstva. NŘ. se v svých desíti ročnících obírala — většinou na přímé popudy nebo dotazy čtenářů — výkladem nemalého počtu jmen osobních i místních a nikdo se dosud proti tomu ani slůvkem neozval. A zajímal-li čtenáře NŘ. výklad jmen Kamarýt, Sadílek, Pištora, Brejška a p., proč by je nezajímal výklad tak slavného jména jako Žižka? Či je snad NŘ. pro tyto věci forem méně vhodným než na př. Lidové noviny? A pak. Větička, která tak popudila prof. Titze a jež byla nepředvídaným podnětem k diskusi, že by totiž jména Žižka mohlo býti téhož původu jako Kostka, Flaška atd., byla vyslovena v NŘ. (8, 134), před forem jejího čtenářstva, a je tedy zcela přirozené, že byla před týmž forem hájena, když jí bylo povýšeně vytknuto, že je to jen má domněnka, a to »zbytečná a nedoložená«. Prof. Tr. namítá, proč prý nepřinesla NŘ. kritiku Flajšhansovy knihy »Náš jazyk mateřský«. Prof. Flajšhans je stálý spolupracovník NŘ. a nebývá zvykem z důvodů každému zjevných referovati v časopise o knihách spolupracovníků. Tolik na vysvětlení. E.

Prof. Trávníček míní, že bych měl o otázce Žižkova jména promluviti i já, protože prý je také vyvozuji ze Zikmunda, a dovolává se dra F. M. Bartoše v Nár. osvob. z 21. ř. 1924. Je to otázka, jež mne opravdu zajímala, mám něco dokladů k ní z pramenů původních i z výkladů o ní, připisoval jsem k nim podle svého zvyku i své mínění, ale nikdy jsem se jí nezabýval soustavně. Je pravda, že se mi zdával výklad ze jména Sigmund pravděpodobným a že jsem o tom mluvil s drem Bartošem; ale to bylo v době, kdy jsem neznal doloženého tvaru Žužka. Z.

HOVORNA.

FIDIBUS (L. M.). Fidibusy bývaly proužky papíru, po délce překládané, asi 15 cm dlouhé, jimiž si kuřáci od svíček nebo od jiného plamene zapalovali tabák v dýmce (jinak k tomu mívali křesadlo s hubkou). Ještě asi před 60 lety, kdy se v hostincích svítilo svícemi postavenými na stole, stávaly u nich sklenice nebo jiné nádoby s fidibusy nadělanými ze všelijakého papíru. Slovo to vzniklo asi v Německu (ve Francii na př. není známo), odtamtud přišlo i k nám; vlastní jeho původ není dobře znám. Obyčejně se vykládá jako zkratka z nápisu fidelibus fratribus (věrným nebo snad, s významem, jejž lat. fidelis dostalo v něm. studentské řeči, veselým bratřím) na lístcích, jimiž se kuřáci zvávali ke kuřáckým schůzkám (známa jsou t. zv. tabáková kollegia pruského krále Bedřicha Viléma I.); často psané i slýchané ex offo (= ex officio ‚z úřední moci') je známý doklad, jak se taková zkrácenina někdy ustálí, nemluvíc o novodobých výtvorech jako Čedok (Čs. dopravní kancelář), Zepop (Zprávy elektr. podniků obce pražské) a p. Jiný výklad je z franc. fil de bois (vlákno z dřeva, tříska), málo podobný již proto, že slovo f. vzniklo nejspíše v něm. studentské řeči. Nejméně pravděpodobný je výklad z Horatiovy věty »et ture et fidibus juvat placare ... deos« (i kadidlem i strunami těší [mne] smiřovati bohy); vypadá, jako by byl povstal z žertu, že již Horatius znal fidibus. U nás se vyslovovalo také fidipus (podle něm. výslovnosti hlásky b), filipus (Kott 1, 365).

CHRÁNITI (F. V.) znamenalo asi původně skrývati něco u sebe, zvláště s tím úmyslem, aby o to člověk nepřišel; proto také někteří vykladači hledají spojení slovesa chrániti se slovem chrám = dům, světnice, komora atd. Z tohoto výrazu se pak vyvíjejí různé významy zúžené jako pohřbívati (rus. choronit', pochoronit'), chovati u sebe a živiti (csl. chrana = pokrm), pečovati oč, brániti atd. Původní vazba slovesa chrániti byla asi akusativní (csl. chraniti zakon', rus. choronit' deňgi, srbchorv. hraniti selo atd.); tak ještě v starší češtině: aby vyprostil ot smrti duše jich a chránil jě ot hladu ŽKlem. 32, 19. Také v nč. mívá sloveso chrániti, znamená-li »něco (pečlivě) skrývati«, vazbu akusativní; na př.: jistě svatě chráníte v paměti srdce svou první lásku, Havlíček v Č. včele 1846, 233 a j. Když se však změnou významu sloveso chrániti sblížilo významem se slovesy jako brániti, hájiti, stříci atd., přizpůsobilo se jim i vazbou a předmět ochrany se vyjadřoval genitivem; na př.: hospodin zástupů chrániti bude lidu svého Kral. Zach. 9, 15.; chrániti budu města tohoto t. 2. Král. 19, 34. Věc, od které hrozilo nebezpečenství předmětu chráněnému, vyjadřovalo se tak jako u sloves brániti, stříci a pod. buď předložkou od (představa vzdalování) nebo předložkou před (představa utíkajícího před někým); na př. aby (andělé) od outoků satanových chránili Komen. Janua (u Jungm.), častěji však: aby (břečťan) zastěňoval hlavu jeho a chránil ho před horkem Kral. Jon. 4, 6. Tyto vazby

se dochovaly i do nové češtiny; na př.: Václav II. mohl tím důrazněji chrániti Polska Pal., Radh. 2, 506; všelicos, čeho ani chrániti nechci před zapomenutím t. 3, 257 a j. Ale jako u slovesa hájiti a jiných sloves nezvratných, proniká i u slovesa chrániti v živém jazyce i u dobrých spisovatelů vazba akusativní; na př.: tvá nech víra mou též chrání Sládek, Bás. 105; na ohníček, jejžto kámen ze země rostoucí od větru chránil Čelak., Selanky (Dennice 1825, 157); ó by Bůh je chránil a sílil Jir. 14, 83; křídlo jeho bylo vždy pohotově chrániti dítě před nehodou Němc., Sp. 6, 313; k předložkám od, před se přidružuje předl. proti: však lid jej chránil proti všemu zlému Vrchl., Zlomky ep. 100. S pronikáním akusativu na označení předmětu chráněného ujímá se pak u slovesa chrániti genitiv na označení věci, od které se něco chrání (gen. odlukový); na př.: chraň mne Bůh i té myšlenky Pal., Radh. 3, 76; rač těžkých snů nás chránit, Spasiteli! Sládek, Bás. 89. Oporou této vazby je i vazba zvratného chrániti se: toho se chraň! Při vazbě »chrániti koho před čím« máme představu spíše kladnou, zabezpečení, krytí a p., při vazbě »chrániti koho čeho« spíše představu zápornou, odvrácení, zbavení, nedopouštění a p. Trvati na tom, aby se i dnes ještě po slovese chrániti užívalo jen genitivu na vyjádření předmětu chráněného (chrániti Prahy před nepřítelem), bylo by těžko.

KUCNĚ (J. S), příslovce, kterého užívají na Bechyňsku ve smyslu krásně, ale zpravidla s pojetím ironickým (tys kucně učesaná, ten ti ty šaty kucně ušil), mohlo by se snad vykládati jako lidová obměna příslovce vkusně. Vkus je ovšem slovo nové, původu knižního, utvořené podle rus. slova vkus, které znamená jednak chuť (vkusnyj = chutný, vkušat = jísti, okoušeti), jednak vkus v našem slova smyslu (krasocit). Slovo vkus uvedl do literatury Jungmann, který v Slovesnosti (1820, XX) také jeho smysl vykládá (vkus aneb okus = gustus, der Geschmack, chut, také líbost [die Lust] znamená, a tamť. komičnost vyšší ... něžných pravidel vkusu [krasocitu] šetří) a v Slovníku (5, 117) toto místo ze Slovesnosti jako jediný doklad slova vkus cituje; proto bývá tak původ slova vkus přičítán Jungmannovi. Ale užil ho již před Jungmannem mladý Palacký v Prvotinách 1817 (115) v úvodě k svému překladu Ossiana: »tyto básně (Ossianovy), pokud jen vkusu pro krásy přirozenosti stávati bude, ... vždy v té největší vážnosti zůstanou.« Palacký píše o tom také v svém listě k Jungmanovi ze dne 3. března 1819 (Nováček, Frant. Palackého Korrespondence a zápisky III, str. 34): »Čechové nikdy neměli gustu, Geschmack; pročež ani slova proň nemají. Chuť se tuším nedá veskrz užívati, an při něm nikdo necítí estetického vztažení; projměmež tedy ruský vkus ku pomoci.« Od slovesa vkus bylo utvořeno příd. jméno vkusný s významem »vkusem nadaný« (výbor ... dohotovený šťastným a vkusným překladatelem Čelakovský v ČČM. 1832, 134), »dobrým vkusem se vyznačující, pěkný« (založení sadů okolo jest velmi vkusné t. v Č. včele 1834, 335) n. »chutný« (nápojem nevkusným Krok 1823, 126 u Jungm.). Z těchto tří významů se ujal toliko význam »vyznačující se dobrým vkusem,

pěkný.« Slova vkusný, vkusně jsou arci slova knižní, ale užívá se jich i v řeči vzdělanců a v řeči městské, zvláště jde-li o věci týkající se zevnějšku (vkusný šat, vkusně se strojiti atd.). Odtud mohlo slovo vkusně, jak se domníváme, přejíti poslechem i do řeči lidové, a protože je v řeči lidové bez opory v slovech podobných, mohlo se změniti, byvši nepřesně sluchem zachyceno a nepřesně ústně reprodukováno, v tvar kucně, tak jako se slova cizí (a cizím může býti lidovému slovníku i slovo české) deformují v řeči lidové velmi často (roztopáčný m. prostopášný, namladit m. navnadit, světnice — seknice atd.). Snad i tento původ slova, pochyceného v městě, byl příčinou, že se ho v lidové mluvě užívá jaksi s přídechem parodie, a tedy posměšně. Jiného, pravděpodobnějšího výkladu neznáme.

LEHOST (10, 132 pozn.). Prof. Flajšhans nás upozorňuje, že lehosti je opravdu rukopisná chyba m. lehkosti. V. Paterovo vyd. knih o sv. Jeronymovi (Sbírka pram. I, 1, 5, 97, pozn. 4).

MADLO (V. B.). Tak se říká (v mn. č. madla) v sokolském názvosloví držadlům, jež se k některým cvičením zastrkávají do hořejší plochy tělocvičného koně (v. NŘ. 1, 255). Je to slovo staré, známé již Jungmannovi; ovšem není pokaženo, jak myslí Jungmann a po něm Kott, z jimadlo, nýbrž patří k starému slov. slovesu, jež nalézáme v zanikajících zbytcích také v staré češtině, psl. jem'ą, j'mati, stč. jem'u (jemi), jmáti ‚jímati' (ob. v složenině zejmati, která napodobením přít. času v inf. znívá také zjemati, jako také přít. č. jem'u se měnívá v jemám; Gebauer, Hist. ml. 3, 2, 324; vzor tesati). S dlouhým á má Jirásek m á d l o (20, 136; 40, 351; o zábradlí, na něž se před strážnicí kladou pušky); podle zprávy prof. K. I. Černého se říká mádlo zábradlí u schodů ve Vys. Mýtě, podle Kotta 6, 912 žije s týmž významem m a d l o u Hořic. Byli bychom vděčni za zprávy, kde to slovo, v jakém tvaru a s jakým významem ještě v lidové mluvě žije. Podle pravidel č. kvantity je starší tvar m a d l o (jmadlo = chytadlo).

MAKARONŠTINA. Makaronskými skladbami nazýváme takové skladby, v nichž se mísí a proplétají slova a tvary dvou různých řečí. Jméno pochází z ital. (benátského) slova macaroni (ital. maccheroni), jímž se označuje známé oblíbené jídlo italské připomínající naše nudle. Je to název, jak vidět, původně posměšný a bylo také této míchanice jazykové užíváno většinou k účelům komickým. U nás je v neblahé paměti taková posměšná skladba makaronská, kterou na vlastní svůj národ a jeho neštěstí složil r. 1715 týnský farář Jan Florian Hammerschmied. »Qualis psota fuit«, pěje bard temnoty o dobách Žižkových, »qualis tunc trampota clero! dum ferus ad častam chodíval Žižka procházkam, chasaque per cappas vytahábat z kláštera mnichos, atque cepis zbitos crudeliter ense necabat et Bohu posvěcenás foedabat crimine pannas atd.« To je makaronština tatrmana bavícího publikum. V dobách národního probuzení objevuje se u nás jiný druh makaronštiny, makaronština z ješitnosti a hlouposti. Vypravuje o ní v Kusech mého srdce J. K. Tyl v povídce Hudební dobrodruzi, když se po pohřbu

chudého muzikanta, ale dobrého Čecha Václava Komárka rozpředla mezi jeho druhy hádka o český jazyk. Houslista Dolanský, posmívaje se tehdejší »nóbl« češtině, povídá svému druhu Vomáčkovi: »Přes vás asi pražská matinka hodně jamrovala, že má fotrlinek a mutrlinka s ercihunkem dětí hrozné unkelekenhaity«. A dodává: »Odkud bere ta bažina svůj počátek? Mladí hejskové, pobyvše několik neděl v Praze nebo v cizině na zkušenou, počínají hned ubohou češtinu prolamovati a prostrkávati, nevědouce, jak by jinak o své domnělé vzdělanosti důkazy podali.« Tak bývalo v Čechách před sto lety. Pro to, co Tyla ještě tak popuzovalo, že proti těmto snobům let třicátých stavěl »nerozumná lesní zvířata«, která »se ozývají toliko hlasem sobě přirozeným«, máme dnes jen útrpný úsměv. Od té doby jsme daleko pokročili. Na důkaz toho poslal nám jeden z našich čtenářů z poněmčeného Trutnova referát, který napsal A. M. P. (mladý český básník a kritik) o Šaldově Tažení proti smrti pro české dělníky do Práva lidu, a zatrhl v něm věty, které ho pobouřily tak jako Vomáčkovy elenty onoho houslistu v Tylově povídce. Opisujeme na ukázku: Nadrealistický, protipsychologický ráz hry ukazuje zcela zřejmě na tendence soudobého surrealismu, ale je to spolu znak úzce související (!) s celým naturelem Šaldovým; .... již v sociálně tendenčním realismu Dítěte bylo lze shledati se s rysy, jimiž hra přestupovala hranici realistické psychologie a nesena byla intelektualisticky konstruující fantasií autorovou, poháněnou pathetickou tendencí v rozměry nadrealisticky groteskní.« Šaldova hra prý dokazuje nedostatek »milosti básnické, nahrazované fantaskně konstruujícím intelektem a pateticky tendenční karikaturou«. Postavy hry mají »plastičnost až zavilou a groteskност až visionářskou« a jsou »vítanými objekty pro suverénní výpady Věžníkovy proti katedrové pseudovědě, zbabělému kompromisnictví«. Autor prý »riskuje jistě s plným vědomím výtku nelogičnosti, jsa ochoten korigovati ji v devisu alogičnosti«. A tak to jde dále. Naši čtenáři vědí, že nejsme obhájci důsledného vymycování cizích slov, a pověděli jsme nejednou, že je nám milejší vžité a potřebné slovo cizí mezinárodního ražení než nějaká na pohled česká nestvůra, kterou se někdy pokoušejí zapřísáhlí puristé nahrazovati slova cizí. Ale je rozdíl mezi užíváním slov cizích z tohoto důvodu a mezi honosným (a velmi nedemokratickým v naší demokratické době) p l ý t v á n í m cizími slovy, které podle slov Behaghelových bývá svědectvím ješitnosti a velmi často jen pláštíkem k zakrytí myšlenkové chudoby a nejasného myšlení. Ctižádostí českého spisovatele, píšícího českým jazykem, má býti, aby tento svůj nástroj ovládal tak dokonale, aby co možná všecko, co má svému čtenáři říci, dovedl mu říci česky, a ne, aby to, co nemusí říci česky, vyjadřoval slovem cizím. Sice bychom se musili ptáti: co se změnilo od těch dob, kdy Tyl spínal ruce nad češtinou tehdejší inteligence? A musili bychom si říci, že ne mnoho: místo elentů, ercihunků, jamrování přišel naturel, devisa, riskování; vyměnila se slova, ale podstata zůstala. Kdo čte referát pana A. M. P.,

má snad dojem, že je to velmi vznešené a učené; ale podívá-li se na to skly nezbarvenými těmito novými slovíčky, poznává v tom zase jen Tylova fagotistu Vomáčku.

MOCNÝ (S. V.). Rčení »býti mocen nějaké řeči« pokládá sice Mašín v Slovníku za rčení správné, ale jen od oka a spíše neprávem než právem. Příd. jména mocný s 2. pádem užívalo se v starším jazyce velmi často, častěji než dnes, ale znamenalo vždycky »moc mající nad něčím«; na př. v legendě o Jidášovi se praví, že byl »mocen dvoru, vlada všiú jeho (Pilátovou) komorú« = měl moc nad dvorem, panoval nad ním; Štítný (uč. 39 b) vykládá, že »muž nenie všie věci (= vůbec) mocen svého těla, ale mocna ť i žena« = není pánem svého těla; v Starých let. (č. 70 r. 1419) se vyslovuje podiv, že lidé, kteří přitáhli ze sebrání u Křížků přes Vyšehrad do Prahy, »jsúce mocni Vyšehradu, i neosadili jeho« = jsouce páni, zmocnivše se ho; Paní Elška z Kojšova si stěžuje (Půh. 1, 282) r. 1408, »že jsem svého věna nebyla mocna šest let po svém muži« = nemohla jsem jím vládnouti atd. Tento výraz »mocen něčeho býti« časem z jazyka vymizel a do nové češtiny zbylo z něho jen několik rčení ustálených: nebýti sebe mocen (nejsa sebe mocen, jakoby slepě puzen, vyhrkl Jirás. 8, 97), nebýti (jediného) slova mocen (Jindřich nebyl jediného slova mocen Světlá v Obr. živ. 1859, 292), nebýti svých smyslů mocen (za čtvrt hodinku smyslů svých už úplně mocen nebyl Neruda, Arab. 87), dialekticky také: »jdi radči k babce!« »Ta teky není všeho mocna« Jirás., Psohl. (Sp. XXI, 151) atd. Ale i v těchto všech rčeních do nového jazyka dochovaných má příd. jméno mocný svůj původní, plný význam »býti pánem sebe, svých smyslů, svého slova, míti moc nad něčím«. V tom otřelém významu, který je ve rčení »býti mocen německé řeči« (= uměti německy, býti znalý německé řeči), začalo se užívati příd. jména mocný teprve v době nové, a to vlivem úředních šimlů německých, které měly stálou rubriku »der beiden Landessprachen in Wort und Schrift vollkommen mächtig«.

MOŘSKÁ PĚNA (A. S.) je jméno vzniklé překladem německého slova Meerschaum. V starším jazyce však nebyl tím jménem označován známý nerost, z něhož se dnes vyrábějí »meršánové« špičky na doutníky a dýmky, nýbrž pemza. Ve Veleslavínově čtyřjazyčném Nomenclatoru (1598) v kapitole De lapidibus et gemmis (O kamenech a drahých kamenech) uvádí se také: »třící, dírkovatý kámen, mořská pěna, Pumex, Reibstein, Bimszstein«. Také v starších německých slovnících označuje se slovem Meerschaum lapis spongiae (= houbovatý kámen), tedy také pemza, na niž se tento název ‚mořská pěna' hodí pro její dírkovatost a lehkost, která způsobuje, že pemza plave na vodě. Později byl však název Meerschaum přenesen na jiný nerost, který se tím jménem označuje podnes. Podle slovníků německých dostal toto jméno podle vlastností podobných pemze, podle francouzských linguistů je původ toho jména poněkud zajímavější. Dýmky z »mořské pěny« vyráběl prý v Německu továrník jménem Kummer, po

němž byly ve Francii nazývány »les pipes de Kummer« (s franc. výslovností: Kümère); tento název byl v ústech lidu přizpůsoben slovům domácím, změněn v »pipes d'écume de mer« (= pěny mořské) a přeložen od Němců Meerschaum. Podle toho by tedy zásluha o pojmenování tohoto nerostu, zbožňovaného kuřáky, náležela vlastně Francouzům.

PODMÍNKA (S. V.) je slovo původu novějšího; dříve se užívalo v témže smyslu slova výminka. Uváděla-li se podmínka, dělo se to zpravidla předložkou s, na př.: zřetedlné ukázaní a obmezení, k tomu se ti boží slibové vztahují: že k lidu božímu, a to s tou výminkou, kteříž hledají Boha Kral. výkl. na Iza, 65, 10. Tak bývá v starším jazyce pravidlem. Porůznu se vyskytuje místo předložky s předložka pod; na př.: (zemané a města) na tom zuostali, že přivolují k té berni... pod takovú výměnkú, aby kral zapsal se viece takové berně nebrati St. let. č. 442 (1446); pod takovú výměnkú Všehrd 187a a j. Toto užití předložky pod je asi vlivem latiny, která užívá rovněž výrazů sub hac conditione, sub certa conditione atd. Od 17. stol. se šíří výraz pod tou podmínkou působením německým, ale dobří spisovatelé zachovávají dosud způsob starý a původní »s tou výminkou« anebo nč. »s tou podmínkou«. Správná je ovšem předložka pod při podst. jméně zámínka, jehož užíváme dnes místo staršího zástěra, neboť tu jde skutečně o představu jednání, při němž se osoba jednající skrývá pod nějaký vymyšlený důvod, aby své pravé pohnutky zastřela.

POKUSNÝ (F. V.) je slovo novějšího původu, odvozené ze slova pokus, a znamená buď činnost (na př. vědeckou), která se snaží dobrati cíle opětovanými pokusy, anebo předmět, na němž se tyto pokusy dějí. Proto mluvíme na př. o pokusném hospodářství, t. j. takovém, které zkouší různé způsoby hospodaření, na př. pěstování užitkových rostlin, dobytka a p. s tím úmyslem, aby tímto způsobem našlo způsob nejvhodnější a nejúspěšnější. Anebo mluvíme o pokusných králících (ve smyslu původním i přeneseném), jichž se užívá k tomu, aby se na nich nějaká metoda (léčebná) vyzkoušela, osvědčí-li se čili nic. Pokusná krádež by tedy podle významu slova pokusný, jak se v dnešním jazyce ustálil, mohla znamenati leda činnost, která záleží v tom, že někdo dělá jeden pokus krádeže za druhým s tím úmyslem, aby našel způsob, jak se nejlépe krade. Ale o takovéto experimentální »studium« krádeže zajisté v onom právnickém spise nešlo. Původce výrazu »pokusná krádež« nebyl si asi vědom skutečného významu slova pokusný a užil ho ve smyslu »pokus krádeže, pokus ukrásti něco«.

PROSBA (L. Č.). Staří Čechové vyslovovali skupiny sb, sd, tb, td, čb a p., jako Litvan některých krajů podnes vyslovuje na př.: vesdamas, nešdamas (veda, nesa); psali proto sbožie, sde, tbáti, otdati, čbán a p. Ale již v staré době se počínají objevovati doklady svědčící o počátcích výslovnosti dnešní (zbožie, zde atd.), jež v 15. stol. asi již zobecněla. Pravopis se pak ustálil tak, že píšeme podle výslovnosti (zboží, dbáti, džbán), ale vedle toho podle

původu, kde je zřejmý z příbuzných slov (klatba, kdy, prosba), při čemž ovšem vyslovujeme hláskami spodobenými db, gd, zb atd. Kde se mezi souhláskami, jež by jinak podlehly spodobení, objeví samohláska, spodobení nebylo a není ho zpravidla v písmě (klateb, proseb); někde se ovšem v obecné mluvě podle výslovnosti spodobených skupin i před samohláskou objevuje souhláska znělá (píšeme modlitba, vyslovujeme modlidba, a podle toho se říkává i modlideb m. modliteb; pod. svatba — svateb, ve výslovnosti i svadeb a j.; i ve výslovnosti se držívá modlitební knížka jako slovo učené, srv. 10, 134 pozn., vedle lidového modlidby). Tak vyslovujeme také prozba (ps. prosba) a podle toho obyčejně i prozeb, prozebný, prozebník (málokdo vyslovuje proseb atd.); správná výslovnost i zde má býti proseb, prosebný, prosebně, prosebník, jako svateb, svatebník, klateb a p. — Spodobená výslovnost s hláskou znělou zobecněla u nás (také u Poláků, Srbů s Chorváty a Slovinců) všude, kde je znělá souhláska vůbec možná, u předl. od (ode všeho, odehnati atd.), jež pův. zněla ot, se tvar s d ustálil v písmě (mimo otevříti) i tam, kde vyslovujeme ot (od toho, odtud, odsouditi a p.); podobný úkaz viděti také na předl. s, a to měrou tím silnější, čím dále postupujeme na východ (i středočeská mluva lidová mívá ze sestrou, zebrat m. sebrati a p.).

TORPEDOBOREC (R. L.). Mnohé názvy věcí, na př. nástrojů, vyznikly tím způsobem, že se název osoby, konající nějakou činnost, přenesl na věc touž práci konající, na př. kopáč = 1. ten kdo kope (tehdy knieni Svatava káza u Prahě most učiniti, kněz káza mnoho německých kopáčov zbíti Dal. C 77), 2. nástroj ke kopání, anebo že se podle jmen znamenajících činitele osobního tvořila přímo jména podstatná značící věci, jimiž se nějaká činnost koná, na př. torpedoborec podle zlatotepec a p. Názvy věcí tímto způsobem vzniklé přizpůsobují se ovšem zpravidla svými tvary skloňování jiných podstatných jmen věcného významu a říká se pak »najal jednoho kopáče«, ale »zdvihl ten kopáč«. To platí zejména o názvech starých, s představou věcí dokonale srostlých, na př. bodec, očistec, rýč, kopáč, zřetel atd. Názvy nově vznikající se skloňování jiných názvů věcných, jejichž tvary se liší od jmen osobních, tak snadno nepřizpůsobují. Ukázali jsme na tento odpor již 1, 127 n., vysvětlujíce, že není správné pokládati za chybu, říká-li se na př. ve škole, že v zlomku píšeme jmenovatele pod čitatele, že při násobení rozeznáváme násobence a násobitele atd. Pozorujeme-li dnešní praxi jazykovou, vidíme, že není jednoty ani v slovech nově se rodících; říkáme sice »napiš jmenovatele, připojil ukazatele« atd., ale »podívej se na ten vypinač (ne toho vypinače), přeřaďovač, chrlič, budič, třídič, nosič, vodič« (ač se psávalo do nedávna »dobří vodiči«) atd. Příčinou této nejednotnosti je, jak se zdá, jednak rozličný tvar, jednak i rozličný význam těchto názvů věcných. Jména věcí na -tel kloní se svým skloňováním k jménům životným (4. sg. činitele, 1. pl. činitelé) jednak proto, že skoro všechna podstatná jména na -tel jsou životná, jednak proto, že se

v nich dost živě cítí význam činitelský, a tedy vlastně výraz metaforický; jsou to také většinou názvy pojmů abstraktních. Podstatná jména věcná tvaru vypínač jsou většinou názvy skutečných věcí, pojmů konkretních, jména značící pomůcky k vykonávání nějaké činnosti, a protože na rozdíl od subst. na -tel mají oporu v jiných (starších) názvech věcí na -č, která se skloňují podle meč (bič, rýč, kopáč, sekáč a p.), kloní se svým skloňováním ke vzoru meč. Podstatná jména na -ec od sloves odvozená se skloňují zpravidla podle vzoru meč, mající oporu v nesčetných jménech jiných na -ec (bodec, smyčec, skřípec atd.); cítíme-li však jejich význam spíše jako metaforický, t. j. spíše jako něco, co samo pracuje, než čím se pracuje, jsme nakloněni je skloňovati podle vzoru životného; tedy na př. jednoho ledoborce, torpedoborce atd. Že se tyto poměry mohou časem změniti, je na bíle dni; čím více bude pronikati představa pouhého nástroje a zanikati etymologické povědomí slova, tím více se bude projevovati snaha přizpůsobiti i skloňování takovýchto slov skloňování věcnému. Shoda v rodě u takových slov je čistě formální; ti torpedoborci byli vysláni, ty chrliče byly opraveny.

TROJA (K. M.). Jméno této známé vesnice a zámku u Prahy skutečně nepochází od toho, že by se tam řeka trojila, jak vykládal J. Neumann ve Volné myšl. (25. X. 1925), a nemá zníti správně Troj. Jak se možno dočísti v OSIN., náleželo jméno Troja vlastně jen zámku, který vystavěl v letech 1683—1695 Václav Vojtěch hrabě ze Šternberka; Trojou byl zámek nazván podle sousoší, jímž je ozdobeno schodiště vedoucí do zahrady a které zobrazuje boj Gigantů s Olympem. Starý název nynější Troje byl Ovenec Zadní nebo Horní.

ZABÝTI (10, 160). V článečku o tomto slově v předešlém sešitě NŘ. jsme spisovateli A. C. Norovi, autoru Bürkentalu, nevědomky ukřivdili, pokládajíce jeho výraz »zabylo mu toho líto« za nový doklad oblíbeného dnes šablonovitého tvoření sloves jako zazáviděl, zazmítal se atd. Román Norův má dějiště ve Slezsku, kde rčení »zabylo mu toho líto« žije jako výraz lidový (Bartoš, Sl. dial. 518). Z řeči lidové přešel tento výraz (jako některé jiné ještě) do jazyka našeho autora. Proto svou výtku odvoláváme.

ZLATÁ NEDĚLE (10, 96). P. Jul. Sedlák, vrch. pošt. adjunkt v Šternberku na Mor., jenž již několik let žije v německých místech, zná odtud jméno ‚Goldener Sonntag' o poslední neděli před Štědrým dnem; jméno to pochází i podle jeho mínění od dobrých obchodů, jež v ten den obchodníci mívají nebo aspoň mívali. Soudí, že nové pražské pojmenování této neděle ‚Zlatou' je původu německého, a má asi pravdu. Sám je rodák z Nové Říše u Telče, z kraje čistě českého, a nikdy tam o ‚Zlaté neděli' neslýchal.

Odpovědný redaktor: Václav Ertl.
Tiskli Neuber, Pour a spol. v Praze-I., Bílkova ul. 17.